

СТЕПАН
ЛЕВИНСЬКИЙ

ВІД

ВЕЗУВІЯ
ДО
ПІСКІВ
САГАРИ

СТЕПАН ЛЕВИНСЬКИЙ.

ВІД ВЕЗУВІЯ ДО ПІСКІВ САГАРИ

ЛЬВІВ _____ 1926.
НАКЛАДОМ ЧЕРВОНОЇ КАЛИТИ.

Передне слово.

Оця книжечка містить у собі ряд фейлетонів, котрі, завдяки ввічливості тодішнього редактора Діла ВП. Дра Михайла Рудницького, друкувалися в літку минушого року на сторінках цього щоденника. Я доповнив їх опісля описом подорожі крізь пустиню Серіф і південні оази Ель Джеріду, додавив урешті розділ про Кайруан святий арабський город.

Від Везувія до пісків Сагари — це вражіння подорожника, — наскрізь суб'єктивні здебільшого. Жадних претенсій літературних а, тим більше, наукових вони не мають. Вбогість нашого письменства описами подорожей осміляє мене сьогодні пустити цю мою книжечку в світ.

В. А.

Львів, у серпні 1925 року.

I.

У Неаполі.

(Весна, кохання, вино. — Везувій і острови. — Мені забалглося їхати до Африки.
Прощання з Равелльо. — На кораблі).

У Неаполі завітли троянди. Від *Strada di Chiaia* починаючи почерез пестру *Piazza Amedeo* аж у безконечну *Strada nuova di Posilipo* пронизує воздух ніжний їх запах. Рожеві, червоні, жовті троянди. Немов би ще голосніше скликнули малі *Giornalisti* (продавці щоденників) сповняючи день у день веселим гомоном улиці Неаполя: *Mattino, Giorno, Corriere d'Napoli!* І довгим рядком викотились на *via Caracciolo* понад несупокійний морський беріг елегантні екіпажі. — Вічно зелене місто вітає весну — вітає сонце.

Теплими квітневими вечерами, коли тисячами сьєв розблискує приморський город, весела пісня лунає по обох боках *tolo San Vincenzo*. Вона непомітно втискається у вузенькі, темні вулички; шукає простору серед почорнілих кораблів старого порту, врешті маленькими човнами впливає далеко у неаполітанський пролив, щоби стежити за світляними стежками зір серед темних глибин моря.

San - ta Lu - ci - a.

Скінчилися знечев'я мої довгі вечірні розмови у маленькому сальоніку нашого пансіону з *Comtess*-ою *Gabriell*-ою *G.* і д-ром *Albert*-ом *S.* коллумб'янським консулем у Неаполі.

Я стрінув їх раз серед високих пальм *villa comunale* (городський сад). Всміхались примушено майже злякані нежданною стрічею. Я лишив їх серед довгого листа екваліптів у менті коли др. Альберто сказав своє останнє французьке слово і почав говорити скоро і палко по еспанськи. А вона розуміла все, кожде слово...

Недалеко Площі Мучеників у вузенькій улиці — *osteria*. Одна з богатьох. У її сумрачному нутрі стоять великі, круглі бочки, одна на одній майже під саму стелю. Сідаю за довгий стіл почорнілий від розливаного вина, проти грубого моряка з м'якими й добродушними рисами лица. Із великої склянки п'ю солодке, червоне вино і закушую сиром, а грубий моряк розказує мені довгу історію своїх мандрівок. У нього широко розкриті цікаві очі. Він роз'яснює велику тайну: — що світ є гарний а життя щастям. Заслуханому в його оповідання мені прозорою, легенькою мрякою заходять очі, ноги мов приковані до лавки, а разом із тим дивно весело, бадьоро. Навіть свіжо завітчана трояндами ікона Матері Божої, перед котрою блимають свічки, здається солодко всміхненою — немов крізь сон, зеленкувата горгонцоля (сир) зачинає дивний герць на тарілці, а його повільне темпо лишається мені загадкою і мені мариться далеке полудне. Червоне, гаряче сонце жарить безмилосерно. Я в поході через пустинний простір. Пісок, пісок у безвість. Стурбовані, виснажені лица людей і звірів. Гарячий воздух сушить горло, обезсилує, душить. Я жажду! Вина!

І передімною знову велика склянка, сповнена по береги червоним, солодким, італійським вином. Лагідним вітром тягне від моря крізь розкриті двері. Мій моряк спить на столі і хропить здорово аж шиби брєнєть у вікнах.

Наша хазяйка стара Сицилійка з Мессини, цікаво заглядає мені в вічі. В неї чорне волосся й жидівські риси лица. — Одинацята, а ви ще спите? — й злобна усмішка граєсь на еї устах. — Даруйте Маркезе — (усі тут в Італії благородного походження) — оправдуюсь несміливо.

А на вулицях Неаполя життя вариться. На *via Roma* натовп повозок, автомобілів, людей. Двохколесні вози запряжені в маленьких ослят котяться поволі й вигідно по великих плитах неаполітанських улиць викованих із ляви Везувія. Візники хвиськають батогами у воздуху, при чому видають із себе оклики, котрих не годен ніяким чином відрізнити від рику осла.

Якийсь уличний продавець накликає людей у всіх мовах світа. Він продає золоті годинники по 30 лірів від штуки. Елегантно прибрані мушкетери нашіптують на вухо здивованим чужинцям усяких пропозицій. — Провести по музеях? — може зволите тарантелю (народній танець), — може дівчат?

Вулиці тут вузькі, хідників для пішоходів нема зовсім а мені спішиться. Минаю врешті *via Roma* електричною *Funicolare* (трамвай на линві) дістаюсь на *Vomero* в нову частину міста, де багаті Неаполітанці побудували свої доміжки. Минаю площу зі самотньою пальмою по середині. Вогкий дух розвішаного на мотузах біля неприємно дражнить ніс. Лишаю останні муровані будинки. Дорога пнеться в гору поміж безконечні садки оливних дерев, прибраних у гірлянди виноградового листя.

Передомною старинні мури. Це *Camaldoli* — славний монастир Камедулів. Стукаю. Бородатий чернець мов знятий із картини Спаньолетто розхиляє обережно двері. Маленькою стежечкою доходжу до місця широкого краєвиду, одного з найкращих італійського півострову. Бачу широке півколесо неаполітанського проливу виповнене блакитною фарбою. Це один великий затоплений кратер, коли врити геологам. Везувій снує в простір свій вічний дим. На право серед моря: *Capri*, *Ischia*, *Procida* розмалювали свої силуетки на ясно-синьому фоні коліром олова. Замною далекі сніжноверхі Апеніни. А в низу передомною тихий пролив *Pozzuoli*. Це тут старинні Римляне, римські патриції часів Августа, Нерона й Гадряна будували свої найпишнійші вілли, — аж доки сараценська міць і страшна малярія не викурила їх на завсігди. Тут писав Вергілій свою Енеїду — перед тисячами літ. А нині?

На маленькій терасі, у низу, товпляться люде. Вони наспівають із Неаполя елегантними автомобілями, щоби погля

нути на захід сонця понад проливом *Pozzuoli*. Різномовна юрба буржуазних центрів цілого світу. Знаю їх. Широко розкривають очі на красу природи. Це мода. А мода наших днів це божок здеклясованої суспільности, котра затрачує свою культуру. Це криклива рекляма, коли рівняти її з стилевою арабескою, — модою минулих літ. А може в тихому зеркалі проливу, в котрому зеркалилась колись культура старого Риму, хочать доглянути контраст з реклямною вуличною вівіскою свого духового вбожества? А може це справдішня туга за культурою??

Поза моїми вікнами манить мене щоденно скалиста сільветка острова *Capri*. Вона спочила на блакитному плесі неаполітанського проливу мов делікатна сіра хмаринка, ледве його доторкаючи.

Капрі! Тобі на зустріч іду сьогодні малим паровим корабельчиком. Темно-фіолетною, рівненькою смужкою ростиною велике морське озеро а ти ростеш передомною, вкриваєшся горами, життям. Он зазеленілись уже твої обриси, забілили малі села, містечка, золотом розсміялись чудові овочі.

Капрі! ти встаєш передомною мов русалка з глибини таємного озера. В її довгих косах блестять, ясніють перли — це твоя роса. І як приманчиво завітчане тіло її свіжими квітами, зеленю — це твої квітучі садки.

Причальною і крутою, сірою стежкою йду в гору. Позаду мене западаєсь у пропасть далеке блакитне море а просто мене виростають зі скель малі хатки в помаранчевих садках і — білі поважні рибалчині бороди і — жіноча краса — як нігде дотепер.

А всюди сонце й щастя! Вибираю отже маленький розкішний садочок, там де найбільше щастя і сонця, там де легкий орнамент винограду зливаєсь із ніжними формами помаранчевих кущів у рисунок повний вибагливої гармонії, там де стільки святого спокою й тихої музики італійського неба. — Дивлюся, слухаю й думки мої думаю — повні захоплення.

А потім розшукую край неба і моря легеньких обрисів острова *Ischia...*

Якаж ти Іскіє?

Іскія вся — це гордість і сила.

Високий вулкан Епомео в низу, окружає змії білих доріжок. Він десятками дрібних, вертливих тіл вдирається на стіжок у гору. Але гордий Епомео не дає жадному вдер-тись аж на шпиль звідки царює понад морем, островами й білими рибацькими кораблями. Епомео — заслуханий у пі-сню своєї минувшини — гордий, високий — затоплений у морю, задивлений у небо.

Вертаючи з Іскії слухаю голосу дзвонів серед моря. Це *Procida* дзвонить так. На добраніч сонцю.

Procida довгий острів розмальований на фоні моря ря-бими красками заходу сонця. Мешкає тут трудящий нарід моряків і рибалок. Аж у глиб моря сходять кольорові до-мики, малі, вузонькі віконця — далекою світляною смугою без обрисів.

Із завзяттям вдираємся на високий шпиль Везувія. Нас трос. *C-essa Gabriella*, я і др. Фінк молодий симпатичний Мадяр. Біля нас що мить жебонять і шубовстають вагончики електричної залізниці *Cook*-а. Ми на ніщо не зважаємо в світі. Одно тільки широке й далеке півколесо моря позаду нас манить нас часом і кличе. Але ми не озираємся. Піт краплями паде нам із чола а гора росте перед нами щораз вища і вища. А там гамірно в її нутрі, громи й удари якісь і немовби регіт цілої легії розбавлених чортенят і страх хочеться поглянути у цю пекольну пашу.

Але *C-essa Gab.* не може вже дальше йти, вона зне-моглась до краю. Ми примушені спочити. Ось маленька остерія на узбіччю Везувія. Тут? — Так...

Тепер хоч подивимося до схочу. Маленька тераса за-квітчана зеленим виноградником дозволяє нам обняти оком далеке синє море, там далеко накрите делікатним серпан-ком срібла — і тріюмфальний лук Неаполя задивленого в море, з вічньою й незмінною усмішкою щастя на устах. Ща-сливий хто бачив її хоч раз оден у житті, бо пізніше може спокійно вмерти.

Пиймо! Яке солодке і смачне це вино Везувія: *Lacrimae Christi*.

У ваші руки пані *Gabrielle* випиваю цю чарку — за красу і любов. Яб хотів сказати вам сьогодні — як дуже кохаю вас молода, гарна, безжурна Італійко і — тебе Італіє сонішня, без хмарки —, і море — і твою пісню — і вино. Чи є слова що скажуть вам те що почуває серце в цю мить??

Але високий вулкан жде наших зусиль, страшна паща пекла жде нашого погляду, а ми відпочаті і напоєні — в до-рогу нам!

Росте, видовжаєсь перед нами, до хмар майже, високий стіжок Везувія. Він засипаний сірим, горячим, дрібненьким попелом, пашисть горячку і втомою.

Ну врешті й ціль наших трудів. Страшний смок розкрив перед нами свою горючу пашу.

Це глибока й широка прогалина, кольорові мов мозаїка скали, дивоглядні форми, фантастичні й імпозантні одно-часно. А по середині могучого кратеру високий із темної бронзи: кований жертівник. На ньому палиться вічна жертва Богів. Гордий дим здіймаєсь просто до неба — як пишно! Він помаранчевий і червоний, мов змий викидає сувої свого могутнього тіла в гору, в простір неба, перед престол божий.

Совершилася жертва свята і підземелля гимн заносить Богів, вічну молитву покаєння й ентузіазму. Тремтить земля навколо — пашисть вогнем і лявою.

А там скрізь у низу тоне, в прозорому блиску сонця, великий, тихий світ німий від роскоші буття.

Всього п'ять годин дороги залізницею ділигь Рим від Неаполя, але ріжниця величезна. Рим елегантне місто, зі своїм прискореним темпом життя носить на собі безперечно п'ятно Європи. Крикливий, безжурний Неаполь це хвірточка в креїні сходу. Ідеалом пересічного Неаполітанця є передо-всім велика, чорна чуприна, що нагадує своїм виглядом джунглю африканську, обов'язково чорне вбрання й розу-міється легкий зарібок. Попри це він не любить влади й не визнає жадних законів. У кіні, ба навіть у театрі курить спо-кійно папіроску не оглядаючись на письменні заборони й ні-

хто не посмівби йому цього заборонити. В загалі непошанування поліцейської влади доходить тут до абсурду.

До театру спізняєсь Неаполітанець принципіально, але бере живу участь у виставі жестикулюючи безпардонно й покрикуючи, а плачучі муштини не належать тут серед театральної публіки до рідкості. Зрештою це добряга, котрий безмірно любить буйне й гомінке життя своєї галерії Умберто І й *via Roma*, оранжевий дим свого Везувія й страшне чорну *café espresso* котру п'є, з малими перервами, залюбки від світання аж до пізної ночі. Діється це у маленьких барах, котрі все виповнені по береги ріжнومانітним народом, непосидючим у найточнішій цього слова значінню. Про читання газет у барі нема навіть балачки. Та ба! він любить навіть безліч своїх страшне нахабних жebraків про що я наглядно дізнався з одної пєси Роберта Бракко. Про безжурність Неаполітанців можнаби книжки писати. Пригадую святе обурення одного північно-німецького католицького священника, який у великотижневих пасійних піснях, співаних у *Duomo*, найбільшій церкві Неаполя, відкрив мєльодію знаних любовних пісень вуличних *cantatrice*. І ще один приклад тутешнього способу думання. Мерця ховають скоро й без усякої паради. Коли він уже безпечно захований у землі, тоді відбувається похорон із вінками, співами — й порожньою домовиною.

Сиджу над величезною порцією макаронів з баклажанами й сиром і смачно заїдаючи, з погордою дивлюся на продавця устриць, котрий страшне захвалює свій товар. Не можу жадним способом зважитись узяти в уста цю на погляд не дуже привабливу істоту.

Я в *Scoglio di Frisio*, одному з прибережних ресторанів. Чорноволосі *cantatrice* співають дуже сентиментальних пісень, а маленький імпресарію пильно збирає мідяну монету на тарілку. Просто моїх очей на другому березі проливу, рисується на небі дивна силуетка Везувія, далі на право затоплені в морі білі домики *Torre Anunziata*, *Castellamare di Stabia*, врешті маленький сирій серпанок: *Sorrento*. Із рівного морського плєса гострим обрисом вири-

нає *Capri*. Великий корабель ясно освічений (це вечір) спокійно, але консеквентно й рішучо прямує в напрямі півдня. Бачу його ще на висоті Соренто й знаю що за мить шезне серед ясної морської прогалини, яка саме розкривається перед ним поміж островом *Capri i Pte Campanella*. Він іде до Палермо, а на своєму чердаку везе пасажирів і почту з усіх сторін світа — і мою велику тугу. Я знаю, — від сьогодні не матиму більше спокійного сну і не бачитиму жвавого життя вулиць, розкішної весни, квітучих троянд. Я рішився їхати на південь — до Африки.

Недалеко *Castello del'ovo*, стариннього замчища, зі всіх боків оборонного морем, а зчорнілими, від бурей і всяких невгодин, обведеного баштами, стоїть невеличкий театр. Тут розтаборилась трупа *maestro Yambo*. Театр — велике слово, а пристановище артистів пана *Yambo* нагадує щонайбільше провінціональну циркову буду. Проте трупа славного пана директора незвичайно численна. Є тут амантки й аманти з гарно й бридко вимальованими личками, є й представники старшої генерації в стилевих костюмах усіх часів, є й надзвичайно зручні й дотепні кльовни й акробати у фантазійних лейбиках і сорокатих штанцях, є й безліч чепурних танечниць, котрих легеньких і граціозних рухів позаздрила би їм перша прімадонна париської опери. Разом з тим це *ensemble* незвичайно дібране. Кожний приказ режисера виконують тут прецизно й негайно а про якийнебудь страйк, навіть нарікання серед персонелю, не записала театральна хроніка ні одної маленької букви за час кількох віків існування театральної дружини, і не могла записати, бож артисти тут не побирають жадної гажі й як це комусь дивним може здаватися, вдоволяються рябими одягами, лякерованими черевичками ну й — щоденними оплесками захоплених глядачів.

Це *burattini* славнозвісні неаполітанські маріонетки. Правда, це вже не ті що ховались давніше в старенькій *via Forio* або в закутинах темних гаванної дільниці поблизу *Immacolata vecchia*, де шукав я їх довго, але безуспішно. Це вже модерні маріонетки, котрі до свого репертуару за-

числяють найпопулярніші оперети модерного світу, попри давніші акробатичні пописи й лицарські ситички.

Я мав нагоду бачити інтерпретацію: *La danza delle libellule*, й мушу признати: дуже влюбовав собі цих граціозних, маленьких людей. Вони, порушувані майстерно рукою дійсного артиста маестро Ямба, виконують найбільше складні жести а прегарні, стилеві декорації складаються на картину дійсної мистецької вартости. Менше зручно виходить діяльог і співи, які є, розуміється, завданням живих людей захсєаних поза сценою. Проте загальне вражіння залишаєсь незвичайно симпатичне.

Я прощався сьогодні з *Ravello*. Не знав про те що так станеться, коли раннім поїздом виїздив у напрямі півдня. Не знав про це й пізніше, коли переїздив гірський хребет сорентинського півострову. Щойно тоді, коли побачив сонце понад проливом *Salerno*, коли замеркотили в ньому кольорові бані салернянських церков, я рішився їхати до Равелльо. Так хутко й без надуми зіскочив з поїзду на стації. *Vietri sul mare* і так само хутко й без надуми підбіг до одного з найбільше крикливих візників. Відтак ми їхали довго біленькою доріжкою морським побережжам серед роскішних садків цитринових дерев, які терасами майстерно саджені на узбіччах гір. Мов клясичний документ людської муравлиної праці, мов пишна картина краси італійської землі, котрій нема рівної на світі.

Потім я підглянув щоденну камінну стежку листаря до Равелльо. Бо воно заховане від людського ока високо у горах. Зі здоровим мішком виповненим листами, перевішаним через плечі, скавав він мов коза з каменя на камінь і я заєдно задержувавсь нерішуче, не знаючи куди дівся. Аж доки не виринав він знову високо, весело розглядаючись, із руками повними жовтих овочів. Це маленькі, смачні *nespole* — солодкий дарунок Бога — не крадені, ні!

Іще оден лісок кипарисів і ось воно — Равелльо. Колись у *XIII*. століттю квітучий город, що в час династії *Anjou* славився своїми численними церквами, монастирями й палаатами. Сьогодні тиха оселя виповнена пам'ятками нормансько-

сараценської культури. І ніде не є вони більше вимовні, більше прґсречисті. Ніде спомин минулого не дає людині більше художнього вдоволення як у Равелльо.

В зеленому садочку біля церкви св. Пантелеймона спочиваю. Думаю про долю маленької італійської оселі *Ravello* й її культурних пам'яток. Вони є мов червона печать на старому королівському документі. Документ пожив і стратив своє значіння, а червона печать пишаєсь давньою красою. І як це дивно, ніде ще ця червона печать старого королівського документу не була більше переконуючим доказом життя і його потвердженням. — У тихому садочку серед оранжєвих кущів, повних золотих овочів і квітучих одночасно, дожидаю вечірньої пори. Вона наближаєсь скоро, скорше ніж бажано. Щаслива земле італійська!

Останні дні минають мені серед горячєвих приготувань. День відїзду вже назначений.

— Вам заздєро д-ре Альберто! Ви-б зїмною помандрували до Тунїсу, далеко через море? А що сталобся з панею *Gabriell*-ою? Її кохання цєж ваш манїфєст пробудженої весни, мій — моя туга за пївднем. — І він розумїє мову моїх очей — й останеться. Останеться для її кохання.

Вони відводять мене у двоє в гомїнку пристань. Високо з чердаку корабельного пращаю їх капєлюхом. Пращаю Неаполь — мальовану красуню італійської землі. Мій шлях — через море.

Осталися всі в Неаполї, крім бїлих мєв, які не покидають пливучого корабля. — Минаємо *Capri* з його дрібнєнькими світлами, розсіяними мов святоїванські червачки в літку, у нас, під деревом. — Море таке спокїйне, тихе як мої думки.

Досвіта прокидаюсь. Бачу рудї скали Сицилії. Скоро зближаютьсь, й я бачу зовсім виразно — нема на них жадної рєстинности. Широкою серпєнтиною в'їзжаємо до пристанї. Пишна зелєна кїтловина серед червоних голих скєль. — Я — в Палєрмо.

II.

Palermo la felice.

(Кольорові мозаїки. — Мраморні казки з тисяч і одної ночі. — Овочі і квіти. — Тайна каплички при *via Bambinai*. — Весела *via Maqueda* і товста балцанка вина. — Стражіття підземель капуциньського монастиря. — Прогулька на *Monte Pellegrino*.)

По середині міста перехрещуються дві найважніші вулиці Палермо: *via Maqueda* й *Corso Vitt. Emanuele*. Це перехресття творить маленьку восьмикутну площу названу Палермцями: *Quattro Canti*. Чотири фасади цієї площі прикрашені в статуй чотирьох пір року, еспанських королів і чотирьох палермських Мадон. Разом із тим це центр міста. Поблизу *Quattro Canti* — *Hotel Centrale* де я примістився. Його вічно розкриті величезні двері ведуть просто з вулиці в ідальну кімнату.

При одному зі столиків знахожу знайомих із Неаполя. Молоде подружжя Д. Німці з Мюнхен. Вона поважна жінка — він молодий, палкий. Любляться страшно. Він філософ — це його офіційне звання. Обоє зі звисних графських родин Баварії. Хвилює їх грецька старовина. Намічують подорож довкола Сицилії: *Girgenti, Siracusa, Taormina*. Потім проїдуть у Рим де пробудуть зиму. З моєї черги розказую їм про мої пляни.

Туніс — так. Але й у Палермо багато пам'яток арабської культури. І перед моїми очима розснувається біла мережка теплих форм східнього мистецтва. Слухаю цікаво.

По дорозі до *Monreale* цвітуть кактеї й агави. Вони вкривають сорокатим килимом землю. А в низу? Там оден великий, роскішний сад. Помаранчі, цитрини, японські неспи, фіги, оливні дерева й виноград. Безліччу ярких колірів) сміється до нас райська кітловина. Її називають Сицилійці: *Conca d'oro*, що значить по нашому: золота череп'янка.

„О, яка роскіш на цьому острові. Як рудіє тут оранжа, яким вогнем палає вона. А онтам блідне цитрина, мов любок що від жаги нидіє. А дві пальми що стоять там на висоті? О, пальми палермських берегів, хай добре небо насилає на вас теплі дощики і короткі зливи“.

Так співав про палермські побережжа арабський поет. Бо треба знати що Араби заволоділи Сицилією в осьмому століттю Христової доби. Вони лишили їй весільний дарунок любка — свою багату культуру. Чи можна в благородніший спосіб змазати вину знищення? Дикі Нормани, які після Арабів запанували Сицилією, переймали культуру попередників. У два століття пізніше двір Гогенштауфів.

Одинацате століття й панування Норманів пам'ятає храм божий у *Monreale*. В його нутрі мигтить мозаїка:

„Ето не храм, а — град Солнца, здесь Царь, призывая для радости мир, лишь для вида облекся в перловую ризу епископа

Подлинный стиль Византии: не тот, что у нас: не сухой, не поджарый, не грозный: лиющийя влажно, раскидистый, светлый: какие златые уста рассказали все это векам? Из каких бриллиантовых взоров упали все эти источники света“*).

Так захоплюється мозаїками Палермо Андрей Бєлий. Є тут їх більше: *Martorana*, *Capella Pàlatina*, *Zisà* й багато инчих менче звисних. Вони добре заховані у зеленій, квітучій долині, бережені на вні червоними горами Сицилії. Могуча симфонія красок вчарована в дрібненькі камінчики. Якесь правдиве людське мистецтво. Великий, незбагнений абстракт змальований рукою божої дитини. Найбільше боже — в найбільше людській формі. В цьому храмі можна знайти Бога, Бога нашої несвідомости, Бога наших злиднів й великих, найбільших радощів.

*) Андрей Бєлий, Офейра, т-во Книгоиздательство писателей в Москве. 1922 г. ст. 59.

Я підслухав її тут: молитву монреальського храму, вона була повна ентузіазму й покори, страшна жакливим хвилюванням і солодка пестливо-ніжними радощами.

Я зачав сьогодні розуміти тайну кольорових мозаїк сонішньої Сицилії. Вони божі.

Недалеко монреальського собору добре від людського ока заховані дверцята. Проходимо їх і ми серед чотирьохкутного подвір'я, обведеного кольонадою. Це все що осталося по старому монастирі Венедиктинів нормансько-саракенської доби. І цих кілька червоних квітів серед камінистих стежок. Одна висока самотня пальма і два кущі гібікусу. 216 подвійних кольон відмежовує склеплену галерію від сонішнього подвір'я. 216 архитворів східньої фантазії, безконечно ріжноманітних у деталях, викінчених у мистецькій формі. Кождий із них мов казка тисяч одної ночі — вічно нова і цікава, така маєстатично спокійна й хвилююча одночасно. А в одному куточку подвір'я: фонтан. Дрібненькі, сріблясті струмочки води спадають перлами у хрустальний басейн. І вони розказують казку східньої країни, — але її зміст таємний. Таємний як геній артиста, котрий творив її. Таємний мов душа Шехерезади, — як джерело її фантазії.

Люблю вас розкішні сади Палермо. Тебе: *villa Tasca*, заздрим оком багатого власника плекану, ласкавим сонцем і лагідним вітром обдаровану. Ніде у Сицилії не бачив я ширшого й зеленішого листа бананів, кремезніших пнів дактилевих і кокосових пальм, ніде не пив чистішої й зимнійшої води, не їв солодших овочів.

І вам моя вдячність запашні алеї: *villa Giulia*. Вам передусім дякую мраморні льви, сторожі воріт, що не збудились із камінного сну коли я досвітку мов злодій скрадався у ваше царство, щоби поглянути на розквітлу красу олеандрів.

І тебе вітаю: *Giardino Inglese*, виповнений щоденно веселою дітворою, твої фонтани та струнки папіруси в низу серед води.

І вас розлогі фікуси: *Giardino Garibaldi* і безконечно різноманітну рости́нність ботанічного городу — безіменну в своїй тропікальній буйності.

Люблю вас — любов'ю подорожника втомленого до-рогою, який у тіни вашого листа знайшов холод і спочинок; любов'ю дитини, якій розказали багато — багато цікавих казок про людей і звірят, про запашні квіти та маленькі золоті мушки і цю найкращу з усіх: про країну великого червоного сонця.

Мої знайомі Баварці — великі ентузіясти. Він — пригадує — молодий філософ — вподобав собі вчора: *S. Giovanni degli Eremiti*. Це майже руїни старої арабської мошеї переменею згодом у костел. Біля неї чудовий садок серед монастирського подвір'я. Мала кольонадка завітчана зеленим листям повійки, кілька квітучих кактей, багато сонця. Мій приятель бігав нервозно вузькими стежками, рисував, захоплювався. Сьогодні лежить у горячці.

Я зайшов до них. Він оглядав рисунки вчорашньої мошеї. П'ять кругленьких мов яблука бань кликало, вабило його до себе. Він говорив нам про них і тільки про них.

Вона солодила йому чай. Тільки вона одна вміє це робити. Потім стурбована розпитувалась його: чи чуває себе краще? — може хоче компоту? — Разом із тим вона поклатла руку на його розпалене чоло.

Вона зварила-б йому компот з помаранч. Він знає — вона вміє це робити. — Мовчанка. — А може — коли так хоче — купити йому готовий? — Тут на долині швейцарська цукорня — там певне дістане.

Але ні — він не хоче компоту — і задержує її рукою. Йому треба маленького, затишного подвір'я обведеного кольонадою.

Потім повертається до мене і прохає забрати жінку в музей. Йому нічого не треба, але їй — їй треба воздуху, вражінь, багато вражінь. — Вона відмовляється лишити його. Знову мовчанка. Врешті він благає її. — *Tant pis pour vous*. Ми виходимо.

Але ми пішли — до маленької каплички при *via Zambinai*. Там серед страшної духоти моляться люде. На низьких, деревляних постументах стоять рядком святі статуї. Їх лица воскового коліру живуть таємним життям у блимаючому світлі свічок. Ось статуя Богоматері. Вона зодягнена ціла у чорну ткань. Великий брильянтовий перстень на середньому пальці. Жовте, прозоре лице повне дикого реалізму. Червоні сльози повисли на кінчиках вій і здається тремтять. Ще мить, а впадуть вони на чорну сукню товстою плямою. Несупокійно блимають свічки. Чуємо короткий віддих вірних, поодинокі слова молитви говорені голосним шепотом, мов несвідомо.

— Може-б так ви, пані, помолитись тут за здоров'я вашого чоловіка? З'єднайте вашу молитву з їхньою, і вона буде Богу шепотом вітру серед лісу вечірньою порою. Чи не так? —

Я повний злобних лютощів. Мені хочеться дошкулити їй. Чому? — Не знаю.

Ні, вона не хоче тут молитися — і здивована дивиться мені в очі. Потім поволи повертається до виходу.

Ми пішли шукати Бога в ботанічний сад. Там бачили водяні лілеї як замикали свої чаші на короткий сон літньої ночі.

Що це? На *via Maqueda* понад головами людської юрби — мають китиці квітів. Вони ворухаться нервовно разом із нею, спливають у бічні вулички, виринають знову. Це маленькі хлоп'ята носять у руках високі тички. До кінців тичок прив'язані квіти. Білі, рожеві, червоні гвоздики всіх колірів. Це веселі палсрмські продавці квітів.

— За пів ліри (нашиж 12 шагів) жмут квітів. Не хочете? Дайте вісім сольдів — шість. Беріть! —

Веселою й різноманітною є *via Maqueda*. Вона тягнеться милями зі сходу на захід в одній простій лінії. Але не однакою вона скрізь — ні! Блище *Quattro Canti* виповняє її криклива юрба від сходу сонця до пізної ночі. Довгі рядки повозок баламкають до такту полотнами своїх балдахимів, всміхаються припрошуюче візники під величезними,

жовтими парасолями, шелевіють тростинові завіси заступаючи тут двері, жовтогарячі овочі спливають соком із уст малих, безжурних пройдисвітів, мідяна *mancia* дзенькає об тарілочку вуличного музиканта; моргають чорні очі, запрошують смугляві личка, шелестять шовкові спіднички.

О, є нащо дивитися на *via Maqueda* — є чим веселитися!

Вечером ілюмінація. Маленькі, різноколірові лямпочки розвішані понад улицями аж ген у широку, елегантну алею Свободи. Це продовження *via Maqueda*. Тут тихше. Багато воздуха. Поблизу англійський сад. Але англійський сад це ще не кінець довжезної вулиці, — тут щойно починається елегантна частина міста. Два рядки веселих домиків, серед яких і пишні палати не є рідкістю. Два рядки запашних садочків, квітучих дерев. Тут скриплять колеса тяжких екіпажів, мов зорі блистають перли на сніжнобілих шиях жінок, шелестить паперова *mancia* в руках низенько кланяючихся слуг. Тут инче життя. Дивна ця *via Maqueda*.

Але я йду сьогодні в англійський сад. Товстеньку балцанку вина ховаю соромливо під пазухою. Там розквітло над водою розмай-зілля, — там ляжу в запашну травичку. І питиму. Старому, бородатому болотянику п'яниці не дам ані краплинки. Так хочу.

Про страхіття капуцинського кладбища не скажу вам ані одного доброго словечка. Бо — й щож можна сказати про темний, підземельний льох виповнений — небіщиками? Поховані тут усі багатирі цього світу, які червоним золотом потрапили зм'ягчити серце мудрих черців. Благорозумні вони, й по смерті зберегти хотіли красу богатих одягів й — пошану, яка, по всяким правилам суспільної етики, їх високим рангою становищам належалася. Але яке страшне розчарування! Безмилосерний зуб часу надкусив безсоромно найпишніші частини їх одягів і тіла, славні капелюхи й мітри ганебно перекинулись на важливих головах, а руки безпомічно обвисли.

Одного тільки досягли славні *nobile* палермських палат. Ми, принагідні контемплатори їх тлінних останків, втікаємо

від них із таким самим острахом із яким кланялись їм за життя невільні горожане темних улочок Палермо.

Зрештою: спочивайте в спокою славні роди, не порушу вам моєю присутністю більше, добре заслуженого спочинку. Будьте цього певні.

Мої знайомі Д. зійшли сьогодні в ідальню нашого готелю. Він помарнів трошки і приблід, але здоровий і веселий. Імо всі якусь дуже смачну морську рибу, а я розказую їм учорашино мою прогульку.

Так, я був на *Monte Pellegrino*. Розуміється, не міг забути про цю інтересну, гірську сільветку, так близько Палермо. Зрештою, вони знають, Гете був там перед півтора століттям і вернувся повний захоплення й спокійних, благородних думок.

Перше всього, я дуже втомився. А саме: вийшов на сам вершок гори, який називається: *Semaforo*. Тут спочив хвилинку й відмічував на синьому плесі моря делікатні обриси Ліпарійських островів. Оден із вершків далеких гір мав бути Етною. Але чи дійсно був? Зайва річ думати довше на цю тему. Правда?

Опісля зійшов у гроту св. Розалії. Це тепер невеличкий костел-каплиця побудована на місци де знайдено моці святої. Була це донька князя Сінібальда й сестрінка норманського короля Вільгельма II. Доброго. Молодою дівчиною покинула пишну палату свого батька й заховала свою квітучу красу у темній гроті на *Monte Pellegrino*, з побожності. Діялось це на прикінці XII. століття. Аж у XVII. століттю знайдено її і серед співів і голосних молитов віднесено святі моці в палермський собор. Відтак св. Розалія оборонила Палермо від страшної пошести.

Високо на *Monte Pellegrino* перемінено гроту в костел. Під божим престолом спочиває тут молода, ясноволоса дівчина і немов би спала. Довкола неї горять свічки. Одноманітний плюскіт води перебиває тишу. Дрібними струмочками дзюрчить вона по скелистих стінах святої гроти й опиняється у череп'яних глечиках, щоби стати пізнійше заздро

переховуваним ліком на всякі людські болі та недуги. Стає зрозумілий пієтизм Палермців для св. Розалії. Правда?

Але я даремне шукав у собі настроїв великого Гете. Похнюпивши голову, вертався я козячим шляхом до Палермо. Був захід сонця. Попри мене пройшов жваво гурт молодих людей. *Giovinazza* — весела пісня відродженої Італії звучала у воздуху. Ішли скоро і не озирались назад себе. Легенький вітер грався у широких рукавах їх чорних сорочок і розвівав їх буйні чуприни. На мій і їхній шлях клались тіни високих кипарисів.

III.

На порозі Африки.

(Серед моря. — Tunis la blanche. — Білі домики і кольорові люде. — Hotel St Georges, смачний сніданок і чорний негр. — Коліри і спека. — Медіна — базарна ділянка Тунісу. — Утома).

Нас мало. До зануди мало. Кількох молодих чепурно зодягнених мущин бігає з біноклями в руках невтомно по чердаку корабля. Я невдоволений ними; вони надто крикливі у свому захопленню. А мені конче хочеться тихого виживання, побожної контемплациї, так — побожної.

На одній лавочці, блище капітанського мосту, сидить молода чорнява дівчина. Вона дивиться безупинно в море. Слідкую за нею. Вона промовила щось? Дійсно? — Ні, уста її лишаються непорушними. Може вітер зашепотів крилами безпомічних вітрил?

Вона шепче. Я чую — вона молиться.

Біля неї старший мущина (батько?), повний спокійної флегми і самопевности, курить цигаро. Сірий димок розрисується у прозорому воздуху невпійманою пасмушкою; і творить спокійну авреолу довкола його голови.

Ми на кораблі, в малій пристані Сицилії — Трапані. Кілька сірих уличок і від пороху прибідлих пальм дивиться на нас від берега. Мені здається — вони далекі, чужі, недійсні. Дивлюсь на них, як на фантастичний краєвид Гоббеми. Я чейже по дорозі в Туніс — у Африку! Очі моєї душі вже там — далеко!

Мізерне, безнадійно бідне майно одного італійського переселенця вантажать на корабель. Томляться моряцькі, спалені від сонця й вітру, тіла, скриплять тяжезні ланцюги корабельних машин. Якась великих розмірів та підозрілої солідності шафа, драгтивенькі, дослівно поломані стільчики, лавка, старий дешевий годинник — певне родинна реліквія. А разом із ними бідні, дрібненькі діти — з чорними, кучерявими головками.

Поволі відчалюємо.

Крізь кругленьке віконце кабіни несупокійно бульоче, піниться вода. Це білий шампань моря. Воно хвилюється. Роздратоване кидає кораблем з боку на бік — жорстоко. Потім хлипає важко, мов мала дитина. Якась свіжість іде від розкритого віконця. Свіжість далеких морських просторів, яким немає краю. Не можу спати. Я свідомий того що жию. Свідомий до роскоші.

По мокрому чердаку корабля сновигають тіни людей. Я разом із ними. Разом із їхніми мої очі зачинають поводити розрізняти всякі явища й предмети. Спершу вони бліді, мов замазані. Опісля сходить на нас блідосиня ясність, щораз більша, ясновидюща, ріжноколірова. Ми бачимо все, — все до найменчих подробиць. Це день іде. — Потім сходить сонце.

Дивно мені дивитися на дрібні, білі домики розсіяні на березі. Це-ж Африка!

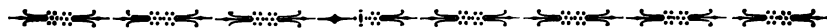
Вони білють мов сніг, мов квітучі яблінки. Ці перші з краю, на право це: Гулета. Звідсіля до Туїнісу ще 20 кілометрів повільної їзди вузеньким каналом.

Казка? Ні. Отже я жию в казці. Мені здається заедно, що наш корабель змінився нараз у мертву точку серед живого краєвиду. Стільки життя довкола нас, нового життя!

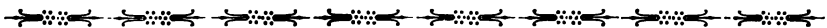
Серед чепурних, білих осель шукаємо очами й знаходимо струнки мінарети. Білють круглі марабу серед пустель і кладбищ. Це могили святих. Вузенькою смужкою землі біжить попри нас електричний поїзд. Із вікон вихиляються нові лица. Вони бронзового коліру. В одних на головах білі

турбани, величезні солом'яні капелюхи в других. Промайнули у напрямі Гулети.

Широкі човни навантажені вуглям просуваються біля нашого корабля, поволи й незручно маневруючи, мов величезні черепахи. Чорний суданський негр у синіх шараварах і в мервоній фезці, з пошаною дивиться на високу людину, що стоїть біля його. Вона має біле, делікатне лице і тоненьку тростинку в руці. Крім цього багато гордості та жорстокості в очах. І бідний негр слухає її. Він добре знає: в неї свої спеціальні суворі закони проти яких немає спротиву. Закони Європейця — людини білої раси.

Поволі й обережно схожу з корабля на беріг. Мене обступає різноманітна, сороката юрба. Темні лица, білі полотна й шовки, чорні цікаві очі. Високий гамаль (носій) забирає мої клунки і відносить у широку повозку. Зі всіх боків доходять до мене гортанні звуки арабської мови. — *Hotel St. Georges* — кидаю мойому візнику й ми ідемо широкими вулицями європейської дільниці. Цікаво розглядаюся на всі сторони. Ясний, прозорий воздух тут. Очі болять від надміру світла. Всі коліри такі інтензивні, гарячі, чисті. Мов водою моря обмите, вохке тіло жінки, коли знечев'я розсміється до нас, у проміннях сонця, своєю ніжною свіжістю.

Hotel St. Georges це велика, біла кістка з плоскатою кришею, як усі тут. Кілька високих пальм вітає мене дискретним рухом свого листя. І сивоволосий, старенький господар, котрий ввічливо всміхається мені на зустріч.

— О, будь ласка, займіть хочби усі кімнати. Гаряча пора року вкоротці починається. (Ми в останніх днях травня). Спокій тепер у готелі мов маком сіяв. Ніхто не подорожує. —

Хутко знайомлюсь із ним. Він син вільної швайцарської землі й озирається на всі боки, потім шепче — по народності Німець. Впевняю його про мої симпатії для цієї нації. Зрештою добросердечна вдача зрадила його відразу. У затишній ідальні їм смачний французький сніданок, а чорно-

шкірїй негр докидає що-мїть малі куски леду у мою чарку виповнену, темночервоним вином. Разом із тим він сміється безупинно двома рядками білих, здорових зубів.

На вулицях Тунісу стоїть спека. Вона пестливо кладе свої теплі руки на мої груди, але їх дотик подавляючий, всесильний. Серед безхмарного неба повисло велике гаряче сонце — безпорушно. — Вагаюся. Чи вийти мені з хати? — Не виходить пане з хати — відгадує мої думки чорний негр; — південь минає, спека збільшається тепер з кожною хвилиною. Втомитесь. — Але цікавість перемагає мене.

Широкими вулицями *Quartier français* (європейської дільниці) еластично ступаю по м'якому, розпаленому асфальті. Ними треба пройти, щоби дістатися в старий арабський город відмежований від решти світу грубезним муром. Спершу розкривається передомною довга, простенька *Avenue de Paris*, опісля, на право найголовніша європейська: *Avenue Jules Ferry*, вона носить назву першого французького губернатора — окупанта. Це центр європейського життя. Чи дійсно європейського? Білі люде побудували тут свої високі, тяжкі будинки, залопотіли в воздуху крикливою реклямою, електричними дзвінками, паперовою монетою, нервозними жєстами париського *bourgeois* й створили на цій улиці найдивнїшу в світі мішанину рас і людей.

Гордо задирає тут голову Європеець, якого білий або жовтий тропікальний каск зразу нагадує вояцький шєлом. Повагом засіли за каварьяними вуличними столиками вродливі Маври — Араби, вони носять білі турбани на головах, шовкові бурнуси накинуті на квітисту гондуру (рід сорочки), золотом шиті, червоні й сині капці на ногах. По нервознїй ході й блідосиньому рушнику перевішаному через плечі, пізнати місцевого Жида. Великий чудернацький, плетений капєлюх накриває голову Бедуїна, хижачького воявника пустинної Сагари. Тут плєнтається безцільно бідний Мароканець і шкірить білі зуби суданський негр під червоною, брудною фєзкою. Кого тут немає серед цієї чудернацької толоки людей!

А жіноцтво? Під колірними парасольками всміхаються сніжнобілі личка європейських красунь; таємничо просувається попри нас вірна дочка Магомета — арабська жінка; чорна тканина заслонює її лице, легенький білий серпанок оповиває тіло. Кому щастить у житті цей побачить часом її очі — очі м'ягкі, чорні, привабливі.

Доходжу до кінця дивної вулиці. Тут при широкій площі стоїть будинок французького резидента, бережений озброєними жовнірами кольоніяльної служби. Кілька кроків далі *Porte de France*, якої арабська назва звучить: *Bab el Behar*, що значить по нашому: ворота моря. Це вхід у арабську дільницю — Медіна.

Зараз за ними починається лабіринт вузьких улочок, білих низьких домиків різних розмірів, з малими віконцями, — без усякої суворої симетрії, але повних мальовничості.

Деякі з них прикрашені ґратами майстерної роботи. Може це кімнати жінок?

Знаходжусь серед улочки *Diama Ez Zitouna* й задержуюсь нерішуче. Тут вхід до великої мошеї. Оснував її ще 732 року *Obeid Allah Ibn El Habhab*. Які незбагнені скарби ховає вона в своєму нутрі?

Але сувора рука слуги божого храму задержує мене на порозі. Здивований читаю велику чодну напись: *Reservé au culte musulmain*. (Лише для віруючих Мусулман). Значить: мошеї Тунісу недоступні нашим очам. Гордий Мослім заховав у їх нутрі свого великого Бога й завзято боронить доступу до його. Він віддав усе нахабним чужинцям: владу, оwoчі плодючої землі, хоробро боронену самостійність, багатство культури. Одного тільки доступу до мошей, до божих храмів, відмовляє їм рішуче й — успішно. З великої, безмежної погорди для них.

Allah aalim! Allah akbár!

Збентежений непривітністю завзятих мешканців Тунісу, несміливо й повний недобрих думок захожу в базарну дільницю, котра зараз-же тут починається. Але скоро щезають усі сумніви й я переживаю одну з чудотворних сензацій великого Орієнту. Тайна, яка розкривається передомною переходить усі фантастичні картини, які бачив в уяві. Серед вузьких, склеплених улочок зберігається тут стільки ла-

гідних колірів, благородних форм, принадних пахощів і гатемних згуків, що я, нетямущий син білої раси, трачу владу над моїми змислами. Проте в мені залишилась пам'ять щойно пережитого. Я знаю й пригадую собі добре, як вранці висідав із корабля на африканську, великою сонішньою ясністю сповнену, землю. Тямлю все до найменших подробиць. І довгу білу стать мого арабського візника й ясножовті білки його очей врисовані в обличчя оливкового коліру і спокійну добрячу усмішку господаря готелю, — безмірно ріжноманітну *Avenue Jules Ferry* й вузькі вулички арабського міста — чисті, білі й повні тайностей. Але одночасно я свідомий того, що моя дійсність змінилася нараз у сон. Дивний сон нового світа, розкішну візію східного, буйного життя.

Ось: *Souk el Attarine* (базар пахощів). Ізза маленького віконця всміхаються до мене хитрі, рухливі очі Бербера-продавця. Нудкий, наркотичний запах амбри розноситься у воздуху.

— Вам жасмину?

— Мені дайте жеранюм-олійку солодкого, дискретного свідка любовних пестошів.

Дрібні, легенькі кроки зближаються скоро. Хто це ця жінка? На ній дорогі шовки; принадно зливаються делікатні коліри в одно коротке почування. — Багацького гарему, це жінка — моргнув старий продавець — небуденний стрій у неї, незвичайний хід.

Пршепотіла дрібненькими кроками серед золотих, срібних тканий *Souk el Trouk*, обминула зручно нахабних продавців *Souk el Berka* (давніше базар невільників) й дорогоцінні блестячі предмети, які її на зустріч, простягали сухі, довгі руки.

В *Souk des femmes*, серед незрозумілого шепоту арабських жінок, задержалась на мить. Оден незначний погляд кинула на багаті жіночі строї; жовті й голубі гаїки, зі сирого шовку білі ляхви. Доторкнулась легенько рукою м'яких атласових матерій. І щезла. Безслідно.

Перші вечірні тіни починають непомітно проникати у гамірні вулички. Дехто з крамарів розтягнув утомлені кости на матах із степової гальфи. Замеркотіла несупокійно лям-

падка. Посеред *Souk el Kebabdja* задержує мене ввічливим рухом руки високий Араб. Слухняно сідаю на маленький стільчик, покритий м'яккою, квітистою матерією. Гостинний Араб частує мене чорною мокою. Опісля спокійно й без поспіху розкидає передомною свої найкращі килими. Ці з Тунісу, з Кайруану; тамті зі Смирни, Персії, Беллуджістану. Розквітають передомною, одні по одних, пишні квіти Сходу аж творять один великий квітник, у який вчароване сонце — таємно. Але я втомлений. Жадно сербаю **густий**, чорний плин із маленької чарочки.

— Ви хворі? — кидає мені, мов принагідно, знеохочений Араб.

Мляво перечу головою.

Ні, я не хворий. Я втомився. Чи не бачите? Піт каплями спливає мені з чола. Я людина німічної білої раси. Мене втомило ваше велике, гаряче сонце — й ваше життя, — його багатство.

IV.

Що розказав мені Туніс?

(Запахна ніч Тунісу і непрохані гості. — Я знайшов собі товариство. — Площа Halfaouine, арабські кофейні і чудернацький оркестр. — Наш приятель Гассан і неудачна виправа по щастя. — Руїни Картаго. — Sidi-bou-Said тиха оселя над берегом моря. — У львиній палаті. — Ми втікаємо в дільницю продажної любови і що з цього вийшло. — Мої земляки у Тунісі. — Шампанське вино і ніжні звуки музики Штравса).

Не можу спати. Може тому, що спав серед базарних уличок Медіни, — а може причиною цього ясність, білість ночі. Вона розкрила поза моїми вікнами свої чорні, легенькі шати — така вродлива.

Розхиляю віконниці. Непорушно стоять пальми посеред великої тиші. Якийсь солодкавий запах пронизує воздух — ніжний, невпійманий майже. Так пахне ніч Тунісу.

Нарешті! Нарешті чую шепіт у воздуху. Він такий беззвучний, тайний, мов заляканий. Прислухаюся до його уважно, а серце молотом б'ється мені в грудях. Нарешті?

Це рій маленьких москітів зайшов до мене в гості й тепер товчється по хаті безжурно, мов у себе дома.

Ні, вас мені не треба очайдушні галапаси, — не час!

Ми радимо. У чвірку засіли за малий кедровий столик; бронзова, різблена попільничка прибирала чимало недокурків папіросок. Сніий густий димок туманом стелиться по-

над нашими головами, — а ми все радимо. В нас бадьорий настрій. Плянуємо далеку подорож на південь, — в оазі Ель Джеріду.

Години минають за годинами й ніхто не перебиває нам нашої розмови, хіба тростинова завіса в кутку у дверях, докине часом своє коротке, несміливе слово — коли чорний негр пройде беззвучно босими ногами через кімнату.

Але-ж про кого мова? — спитаєте певне. Правда! -- Я не представив вам іще моїх невідступних приятелів, подорожників-ентузіастів і ви певне взяли їх за Французів або Англіїців. Але не Англіїці вони — ні! Англієць — бачите — хоч і подорожник завзятий, але вигідна, спокійна людина. Він їздить у сезоні. Тепер, у час неімовірної спеки, коли й стрінеш його де в Тунісі, то певне в затишному садочку, там, де темне листя кидає велику безпечну тінь на землю, там сидить він певне вигідно в м'якому фотелі й з насолодою п'є поволі морожений сок помаранч або невідступну *whisky and soda*. В руках у його певне велика, дрібненько задрукована газета: *Daily News*, в очах — спокій філософа. Знаю його! Подорожує він залюбки, але — повторюю — по всяким правилам вигоди й люк்சусу.

А ми? Ми хочемо їхати й бачити, — не спати, а слухати й дивитися. В нас часу мало й грошей недостаток, але замірів і побажань повна кишень. Мої невідступні приятелі — це Німці — звичайно Німці.

Бачу недовірчиву усмішку на ваших устах. — Невжеж Німці? У французькому Тунісі? А паспорт? Де взяли паспорт? Ось і в тому секрет! Мої Німці, уроженці Зальцбурга, горожане маленької повоєнної Австрії, а ці дістають завжди паспорт у Францію і в її кольонії. Такий вже тепер порядок на світі.

Перший із них чорнявий, енергійний пан Йозеф А. славний торговець мануфактурою (коротко мануфактурист) призначений нами дійсним провідником і адміністратором виправи. Він бачить ясно, калькулює добре, хоча без зайвої дрібничковости.

Другий: пан Альберт С. білявий, здається по вигляду наймолодший, а в дійсности найстарший з усіх. Він дрогерист. Безпечним, веселим оком дивиться в будучність.

До наших замірів ставиться з повним довірям і з гори апробує все.

Третій: пан Август С. — рукавичникар. Він-же самий як рукавиця — м'який, дискретний, мовчки погоджується з рішеннями других. Калькулює старанно, до подробиць. До сотиків і мілітерів. Така вже вдача його. Балакає рідко. Але коли промовить вже слово — регочуться всі — аж дивно. Тільки він оден не сміється ніколи.

Вже в шосте ввійшов у нашу хату чорний негр, несміливо згадуючи про поданий обід — а ми все радимо за-взято. Врешті приймаємо одногосно пропозицію чорнявого Йозефа: Виправа порішена, в справі подробиць попрохати інформації старого власника готелю.

Вдоволені переходимо в ідальню. Обід смакує нам надзвичайно, а в ночі сняться всім великі, жовті верблуди. Цікаво.

Половина дня минає нам у Бельведерському парку. Тут серед поважних пальм, химерних рододендрів і делікатних хвой сховала свої стрункі кольони і мініятурні орнаменти — Мануб'я — маленький павільон. Із повени квітів розквітлий просонцвіт.

Засиніло в наших очах велике море, — бо так хотіло сонце. А воно далеко. Вершечками дерев дивитися треба на край небозводу. Там межується море з небом — і зі сонцем. А сонце — з Богом.

Вечером, коли спека здається меншає, виходимо в город. У цей арабський — розуміється. Через людну площу Баб-Суїка — наперед. Перед нами білий привид горячої ночі, — Мошея Сіді-Магрец. Вісім круглих турецьких бань розсілось безцеремонно серед моря бідних, плоскатих домиків. Вона показує нам дорогу — ця біла мошея й ми звикли до неї, як до близької людини, якої лице бачимо щоденне. Ми не обмінялись зі собою ні одним слівцем, кожний носить тайну свого існування захищену глибоко на дні серця — та всеж ми приятелі, я знаю — приятелі інстинктом, інтуїцією.

Потім ідемо далі на площу Гальфауїн. Темною, вузьень-

Серед вузьких, склепених улочок зберігається тут стільки лагідних молитів, благородних форм, принагідних пахоців і тиснених звуків, що я, неспящий син білої раси
трачу владу над моїми зміслами... ст- 27.

кою вуличкою поміж брудні крамнички і здавлений шепіт арабської дітвори. Вже здалеку доходять до нас нові, незрозумілі згуки. Слухаємо. Тремтять у воздуху нервозно, скрегітливі дзвіночки, п'яним реготом розкричалися короткі сопілки, всі сили пекла до святого бою визвав безмилосерний барабан. Що це? Може шепче могучий африканський праліс свою молитву вічного життя? Ні! Це мандрівна трупа Мароканців розтаборилась на площі Гальфауїн. Це їх дика душа так грає.

Обступила їх ріжноманітна цікава юрба. Захоплена слухає й дивиться. Вони забавляють її різними акробатичними штучками. Скачуть під такт музики, б'ються, жестикулюють, танцюють нарешті. Одностайно й невмолимо повисли у воздуху удари там-таму (рід барабана). Невмолимі мов кісмет (доля, фатум) великого Аллаха. Слухаємо їх дикого ритму, мовби плюскоту зливного дощу над берегом моря. Одноманітний та безнадійний.

В міру як лягає на світ темрява, жовте світло смолоскипів з'являється довкола них. А темні блискучі тіла танцюють безупинно. Наперед, поволі й докладно відмірюючи такт, перекидають тягар свого тіла з одної ноги на другу — машинально, але не без деякої грації. Значев'я рухи тіла прискорюються, голови похиляються наперед, очі втрачають блиск свідомости. Невтомно клекоче верещить дикий орхестр. Аж до хвилини коли славні танцюристи, на смерть умучені, голосно сопучи, але з іскрами тріумфу в очах, попадають рядком на червону, брудну плахту. Тоді вриває нагло свою могучу оргію неблаганий там-там, вмовкають крикливі сопілки і тихне монотонне дзенькання дзвіночків. Наступає павза, збирання монети серед глядачів чи підготовка до дальшої програми.

Ми приміщуємось тимчасом вигідно коло столика в одній арабській кофейні. Тут же нашого приходу Гассан. Він упевняє нас, по раз сотий і двацятий, про свою велику симпатію для нас. Разом із тим на його устах грається розкішна усмішка. Розуміється ми віримо йому. Зрештою Гассан хоче стати нашим невідступним приятелем (це його слова) й показати нам усе найцікавіше в **Тунісі**, все те що кождий шануючий себе Європеєць мусить конечне бачити. Голос

його звучить рішуче й безапеляційно. Ми робимо тоді безвиразні, пребайдужі міни, мовляв: нічого на світі цікавого для нас вже немає — а в найбільшому секреті рахуємо в голові приблизні кошти й ціну такого вибагливого приятеля. Помагає нам у тому здогадливий Гассан, який якби ненароком повертає нашу увагу на свій дорогий цінний бурнус. Він зі щирого шовку — впевняє нас. Потім, голосом повним достоїнства, приказує малому, чорнявому гарсонови подати моку. П'ємо її всі поволі і майже у святочному настрою, а розцікавлені очі пильно стежать назирцем усіх присутніх. На право й ліво від нас сидять великі, повагою лиць і тягарем тіла, Араби. Наргілеґ — водяна люлька розснуває навколо нас запах амбри, а червоні капці на спаслих ногах сміються щирим золотом своїх мережок. Жмуримо очі. Думки самі втікають від нас, мов переполохані птахи.

Спокійну, приємну екстазу перериває нам Гассан. — Його голова з'являється нараз у найближчому сусідстві наших голов а очі повні великої, надзвичайної таємничости. Ми зразу переминяємось усі у слух.

— Може так „шірі“ вам? — (він шепче майже) — ви Європейці цікаві що таке шірі — він знає про те. Шірі спроваджує розкіш людині. Так. Гассан може розкрити перед вами ворота земської розкоші. Тільки Магомет обіцяє по смерті рівне цьому щастя своїм вірним слугам, (він хитро всміхається). І не жадає від вас ніякої спеціальної заплати за свою прислугу, крім одної — тайни, (його лице повне щирої ввічливості).

Ми обмінюємось усі одним коротким поглядом очей.

— У твої руки Гассане складаємо сьогодні нашу долю, життя й наш портфелі. Пильнуй їх як ока в голові.

Потім встаємо з місць і з широко розкритими очами виходимо на зустріч таємній, місячній ночі.

Але ми не зазнали розкошей шірі. Оден із моїх приятелів Альберт С., дарма що дроґерист по званню а може саме тому, виявив, в міру того як ми зближались до своєї мети — зростаючи і блище невияснену, відразу до цього

таємного еліксіру всякого щастя. Його, несміливі зрештою й нерішучі, застереження, приймали ми заєдно вибухом великого обурення. Альберт замовк урешті й ніщо не змогло захитати рішучої волі з якою ми збирались сповнити замірене діло.

Тільки Гассан став менче рішучий. Він почав широко розказувати, як суворо забороненою річею є бажане нами шірі, та які великі кари ждуть того хто зважиться знехтувати законом білих володарів світа. Врешті зайшов у одні, другі темні двері, прошепотів тут і там кілька незрозумілих речень і заявив рішуче що шірі курити не можна. Заборонено.

Всі наші слова не помогли нічого. Гассан впевняв нас голосом повним зворушливою сердечности, що залишиться на віки нашим найліпшим приятелем, але про шірі не хотів більше починати балачки. Заворожило його.

Проте ми не тратимо надії. На другий рік збираємось їхати в Китай. Там може пощастить...

На цьому місці стояв колись Картгачат — Новий город — пізнійше названий Картагою. — Розглядаємось здивовані на всі боки. Кілька звітрилих камінних бльоків, де ховаються злосливі скорпіони — це все що осталося по давній його славі.

До цього зеленого берега причалили колись, перед тисячоліттями, скоропадні Фенікійці. Тут повсталз мала оселя, що виросла згодом до гігантських розмірів городу-держави. На всіх побережжах Середземного моря звісні були її бистроплавні кораблі, хоробрі войовники й дорогоцінне золото. Великі лицарі-полководці родились тут, виростили і несли славу збройного африканського світа далеко крізь європейський континент, аж ген у сніжноверхі, могутчі Альпи. Гамількар, Гасдрубаль, Ганнібаль. Аж у довгі Пунійські війни — у невдачі, знищення, розгром і руїну. Старим порядком історії.

Сьогодні залишилось ще кілька камінюк тесаних фенікійською рукою і велика синя вода, котра відмежовує нас від вічно живої Італії. Заржавіле залізо вояцької зброї

рудіє по полях цинобровим квітом кактей. А може це кров погибших лицарів завітла так чудово?

Знаєте, де збереглись найкраще старі арабські звичаї, де п'ють найчорнішу моку і курять правдиве старосвітське наргілеґ? Скажу вам, це у Сіді-бу-Саїд, білій, сніжнобілій оселі, високо над великою водою. Там свіжий віддих моря голубить, пестить що вечера втомлені лица людей, а з галерії стрункого, елегантного мінарету падають голосні слова Езану п'ять разів у день, після точних вказівок Корану. Так хоче велика тиша малого арабського містечка, що кожде дзвінке слово богомільного Муецціна змінється тут у суворе гасло повне маєстату Всевидючого, якому належитья загалний послух і пошана. Це не Туніс, де сороката юрба безбожним криком покриває кожне слово святої молитви Магомета. Глибоко в серце й мозок правовірного Араба западає вона тут, над берегом безкрайого моря, а велику тишу каламутить хіба заляканий флямінго, перерізуючи воздух голосним трепетом своїх рожевих крил.

Коли доходимо нарешті до перших плоскатиx покрівель, вечоріє. Спалахкотіло небо великим вогнем сонішнього заходу. Поволі, з нічим ненарушеним спокоєм вертаються верблюди з пасовиськ у людські садиби. Цілий день скубли вони спалену сонцем мізерну травцю серед камінистих піль. А тепер — якіж невибагливі! — з однаково добрим апетитом заїдають зелене, м'яжке листя фіґ і --- колюче м'ясо кактей.

Перед нами йде жваво гурт жінок. У білих, легких завоях — забавках вітру. З їх уст леться у вечірню тишу бистрий, непереможний потік слів. Минаємо їх. Голосна балачка втихає нагло мов від удару грому. Повертаюся скоро, кілька пар чорних очей злякано ховається під ясні і темні заслони. Ще оден придушений, тихий сміх, який годі відріжнити від гудіння химерних, вечірних чмеликів і одна пара очей щезає у пільмі маленьких воріт. Дивлюсь у вікна. Вони майстерно вбудовані в квітисту орнаментуку, фаянсів, розділені струнками, різбленими кольонами, закриті

малими колірними шибками. Крізь них не побачиш, на жаль, нічого крім нереальної з'яви власної фантазії.

Ідемо далі. Над маленькою сліпою вулицею повисла са-мітня лампа. В її світлі розмістились на широких матах поважні Араби. Перед ними рябіє на землі довгий рядок коштовних капців.

Часом упаде в тишу одно коротке слово, добре обду-мане, обережне, або піднесеться до уст поволі маленька чарочка повна густої, запашної кави. Все без усякої зайвої жестикуляції. Це-ж муштини!

Разом із нашим приходом ніщо не змінюється серед шановного товариства. Всі сидять спокійно далі, безпорушно, ні оден погляд очей, ані нерозважний рух руки, не зраджує почувань присутніх.

Вітаємо їх словами:

— *Esselâm salikoum* (арабське вітання).

Дехто підносить праву долоню до висоти своїх очей, на знак привітання.

— *Mesâ elklûr* (Добрий вечір!).

Потім сідаємо всі на розстелених матах і замовляємо моку.

Камінними, широкими сходами зайти можна в середину кофейні. У маленьку мідяну посудину дають тут дещо кави, цукру й кілька крапель води. Розжарене вугля топить усе в густу чорну масу.

А на стіні портрет якогось турецького вельможі. Наше запитання стрічаєсь із довшою непривітною мовчанкою. — Це Кемаль паша — відказує нам врешті коротко невдово-лений господар і зараз-же розводить балачку про інші менче дразливі питання. — Отже Кемаль паша завзятий оборонець — турецької самостійности. Розкриваємо одну цікаву сторінку арабської душі.

Мраморними сходами береженими чотирма парами бі-лих левів входимо в палату Бея. Бей це номінальний володар Тунісії. Залишила його тут французька влада — з куртуазії. Вона підписала в цій-же палаті у 1881 р. формальний пакт протекційний із тодішнім беєм Сіді Садок славного роду

Гуссеїнітів. З цього менту парові й електричні поїзди почали непокоїти тиху країну, а разом із ними наспіло багато білих, збройних чужинців. Бідний бей став тільки — декорацією своєї власної палати й навпаки пишна, в нео-мавретанському стилі будована палата почала декорувати його сивоволосу голову. На щастя в Арабів збереглося більше зрозуміння для декоративності в житті, ніж у нас Європейців. Роскішну палату, чисельну службу й багаті екіпажі ідентифікують тут подекуди з поняттям влади й оточують здеградованого монарха належною йому гідністю та пошаною.

Серед молодих запашних магнолій стоїть бейський Бардо і шоволі переміняється в музей. Крізь багато декорований перистиль входимо в широке подвір'я. У форму підкови складаються тут стрункі, дрібною різьбою покриті кольони, веселими колірами пишається фаянсова прикраса стін. А по середині подвір'я ніжна, біла водяна квітка вчарована в широке, зелене листя й тоненькі папіруси. Це мраморний фонтан.

Переходимо у салю офіціальних прийомів, де вибагливими арабесками декоровані стіни спіраються на масивні кольони з Картаго. Слідує саля бейського суду, повна таємних заповідей Корану розписаних великими, товстими буквами на стінах. Тут всемогучий бей, у товаристві прем'єр-міністра і міністра пера, судив злочинців. Присуди смерти виконувались негайно на площі Баб-Суїка.

Бувший гарем бея це прегарна окрема палата, замінена тепер в археологічний музей. На фоні розкішних, у безколичність різноманітних декоративних стінь і стель, у півсумерку маленьких колірених вікон, розмістились тут у зразковому порядку камінні експонати, на примітивних деревляних поштументах.

Кожний з них має чорне велике число, яке з невблаганою точністю означає його назву й походження, тягар, колір та рік знахідки. Все це безсумнівно записане у грубесні книги, скрупулятно й без помилки, рукою європейського вченого збірача.

Ось саля жінок. У формі малого грецького хреста зберігається тут незвичайне багатство орієнтальної фантазії. Роскішної конструкції стеля, ціла покрита дрібненькою шту-

катерійною різьбою, мов делікатним павутинням. Колірові фаянси маленьких ніш ваблять око, а все сутеніє — потопає у дискретному світлі високої куполі, повному романтичних ілюзій.

А в окремій мініатурній палаті, котру Бей Могамед побудував спеціально для одної зі своїх жінок, скривається арабський музей. Тут делікатний рисунок кайруанських диванів і багатих жіночих одягів відтягає увагу глядача від елегантної орнаментики альжирської і мароканської майоліки і різьблень у дереві — й навпаки.

Мимохіть порівнуємо все тут бачене з сьогочасною, європейською фабричною продукцією й під знаком запитання ставимо цивілізаційні здобутки нашого континенту. Перед нашими очима стають на мить останні прояви європейського генія у формі кубістичних і інших дивоглядів, які може відчуті тільки наболіла, до краю замучена душа білопемінного інтелектуаліста. Якесь гігантна боротьба інстинктів жеде свого висліду на духових боїщах Європи. Чи малаб вона скінчитися розгромом інстинкту життя? Чи не зуміємо вже ніколи відмалювати всевидючого, творчого погляду сходячого сонця і таємних, але примітивних сил розлюченого моря? Чи не знайдемо в собі вже ніколи колірив сонця і моря?

Ми крали колісь огонь у всесильного Бога — невжеж полум'я його має знищити тепер нас — гордих синів Прометея??

Гассан хоче їхати з нами в оазі Ель Джеріду. Гассан покаже нам жовті піски Сагари. Гассан всюди був, усе бачив, усе знає, все збагнув. Але ми навчені власним досвідом і розумними словами старого власника готелю втікаємо від його. Але це не легка справа — ні.

Ми в базар — Гассан за нами. Ми у город — вже на п'яти наступає нам всевидючий, всевічливий Гассан. Ми в Гулету — трівожно розглядаємося на всі сторони — нема його. З полекшою віддыхаємо. Потім крадькома вертаємо електричним поїздом у Туніс і знеможені лягаємо на жовті мати в темному кутку одної арабської кофейні.

Хо, хо! — не здуриш нас більше хитрий Гассане своєю солодкою приязню. Знаємо вже її ціну і вартість. Вона мов цей нудкий запах амбри, котрому презначено розплистись у воздуху разом із найменчим подувом вітру. Тепер ми безпечні у сумрачній схованці малої кофейні, тут певне не досягне нас твоя довга, суха, кострубата рука.

З насолодою втягаємо в себе запашний дим грубезних цигарок а думки кружляють поволі й ліниво над якимсь далеким, широким берегом моря. Ми викидаємо одні по одних малі, кругленькі камінчики в морську глибіню. Кождий із них розтинає воздух вузенькою параболічною доріжкою і з жалісним плюскотом гине під водою.

Плюск, плюск! — падають у море вони, мов у круглу, малу ямочку зі срібним беріжком. Але камінчиків тьма-тьменна а наші руки й ноги важкі чогось, мов олов'яні.

Плюск-плюск... — щораз рідше шепчуть малі камінчики загибаючи в забуттю океану.

Скучно.

Нараз задрожала в дверях темна завіса від легенького дотику рук. Що це? Румянцем вкриваєсь молоде лице Альберта С. О, ці неповинні молоді люде! Нерви їх, мов струни арфи, грають від подиху вітру, — від шепту горячих уст.

Перед нами стоїть арабська жінка. Так, це не сон, ні! Мальоване її личко смієсь до нас довгою, привабливою усмішкою красуні. Воно відслонене. Ах так... Як непристойно!

А м'ягкі, оксамитові очі вдивляються довго, довго в лице Альберта. Так, у його лице тільки. Маленькі, кармінові уста легенько розхилиє таємна якась сила. Вже затремтіли великі срібні колісцята в дрібненьких ушках. Ще мить і скочить вона мов дика пантера, щоби покірно покластись у стіп його — Альберта, жестом безуслівного піддання. Ні, ні!

— Що це? — Гассане! (я кричу майже).

— Ви кликали мене, Сіді?

Він уже тут, Гассан, у власній особі (очам моїм не йму віри), повний надзвичайної ввічливости як звичайно, тільки на дні очей дрожать у його іскри тріумфу, великого тріумфу.

— Ви питали, що це? — спокійним, м'ягким голосом продовжає він, — ви зайшли в дільницю продажної любови, —

(іскри тріумфу висипались із очей Гассана на нас і розпалились полум'ям на щоках) — так, тільки жалію, що не спитались уперед мене.

-- Вашого дозволу? — доповідаю, шукаючи даремне бальсаму іронії в думках.

Мальоване личко красуні вкриваєсь делікатною глузливою усмішкою і щезає в цюж мить.

Виходимо всі, з невідступним нашим Гассаном, на вулицю. Ми свідомі програної кампанії, він повний ентузіазму побіди. Спрямовуємо наші кроки в бульвар *Jules Ferry* де заблестіли саме перші світла лямп понад бурхливою рікою людей.

По дорозі всміхались до нас дрібні личка жінок, крізь напів розхилині двері плоскатих арабських домиків. В їх чорних очах гралась маленькі вогники глумливої іронії — які нестерпні! Але чи хто з нас бачив їх іще, крім мене, — не знаю. Я не питав у нікого.

„Під батуютою Д. Кириченка відспіває славна національна українська капеля свої найзнатніші пісні в салі великого городського театру“.

Коли? За тиждень...

Значить, це не казка — а дійсність. Українці у Тунісі. Таке сповіщають чейже у двох мовах, арабській і французькій, величезні білі й червоні оповістки розплякатовані по всіх улицах міста.

Як жалкую тепер що наша виправа на південь назначена на завтра досвіта. І відложити її неможна. Мої німецькі товариші мають вирахований час на мінуто...

Бажаю вам отже доброго успіху сміливі мандрівники-артисти. Завойовуйте серця Арабів як завоювали вибагливу публику всіх столиць світа. Побіда ваша! — я певний у цьому.

Цьогож вечера велика воєнна нарада у приватному кабінеті власника готелю. На столику посеред нас валяється велика географічна карта врожайних і пистинних просторів Тунісії. Черточки, цяточки, чудернацькі арабські назви. То

тут — то там, розмальовані дві — три пальми мініатурної величини — так означені оази. Що мить нетерпеливий палець одного з нас задержується на цих таємних місцях а разом із тим похиляється звичайно кілька пар цікавих очей над кольоровою картою. Повні казочного маєстату назви заглядають нам у очі: Сбеїтля, Аїн-Грасесія, Кайруан... Які дивні назви — правда?

Від великого захоплення тремтять наші руки і нещасні арабські місцевости вкриває теплий іще попіл із папіросок, як нерозважно! Але ситуацію рятує звичайно чорний мурин. Він прикладає великі, червоні губи до засипаних порохом сіл і містечок, і делікатно здуває все чисто — на наші коліна. Повні глибокої вдячності дякуємо йому очима.

Старенький господар спокійно розгладжує рукою сивоволосу бороду. Дивний погляд його очей. Він сховзується непомітно по наших обличчях і опиняється в сірому куточку кімнати де з невеличкого казанчика сповненого ледом визирають несміливо дві срібнолиці головки шампанських пляшок. Отже так...

Потім погляд цей переходить жваво на все усміхненого негра і творить чудесні майже речі. Делікатна, блистяча шийка шампана опиняється в брутальних обіймах великої муринської лапи. Наші чарки сповняються в мить несупокійним шумом вина.

— Гассан? Ви хочете Гассана брати з собою в оази? Жартуєте хіба?

Разом із тим наш господар підносить свою чарку високо в гору.

— Не вірте арабським приятелям. Найліпшим приятелем це... — він виразно вказує очима на чарку — вірте мені.

Всміхаємся ніяково, а шумкий плин переливається скоро й необережно у наші горла.

А він продовжує свою дивну балачку. Очі його повні лагідних блисків задержуються раз на чарці то знова на нас — уста краснорічिवі як ніколи. Похваляє наші заміри, каже записувати всякі можливі адреси, розкриває тайни невідомого.

Ми слухаємо уважно, записуємо пильно й щораз частіше

зважаємось на коротку відповідь, маленьку замітку повну ввічливого респекту.

-- Верблюди! — Верблюди??

Наш господар здаєсь шукати у пам'яті якихсь-то давних споминів. Кождий рух його лица викликає напруження всіх наших нервів. Ось тепер прийде найцікавіше зі всього. Слухаймо!

Уста його починають нарешті конвульсійно дрожати й — „найцікавіше зі всього“ вибухає нараз у формі спазматичного майже реготу.

Це бентежить нас до краю.

В першу чергу тому що чорний суданський негр почуваеться теж до приемного обовязку реготатись разом зі своїм паном, того вимагає певне африканська етикета. Через мить голосний регіт покриває все — навіть наші ніякові міни. Не розуміємо іще нічого... Потім топимо наші уста, носи і наше помішання в хрустальних зеркалах шампанських чарок і здивовані слухаємо веселих коментарів.

-- Це страх боляче! — викрикує крізь сміх і сльози наш господар, — страх боляче іздити на верблюди! Усі кости болять, мов поломані! Відхочеться вам раз на все.

Наші носи досягли тимчасом дна неглибоких шампанських чарок і помимо волі треба показати сконфужені обличчя.

На щастя вино робить своє і — що найважніше — чорний негр виходить на хвилику з кімнати по свіжу батерію шампанського.

Наші думки починають скорочуватися до дрібних і легких почувань — щирих, палких подекуди.

На всіх устах повисає нараз одно магічне слово: Австрія.

Вони всі Німці — люблять її над усе.

Відень, Зальцбург, Інсбрук, — симпатичні, вдоволені (колись) міста повні охочих, розбавлених людей, шумкого пива, дивної приязної атмосфери, котрій нема рівної в світі.

Нараз Альберт сідає за п'яніно і в горячу, запашну ніч Тунісу посилає легенькі звуки музики Штрауса:

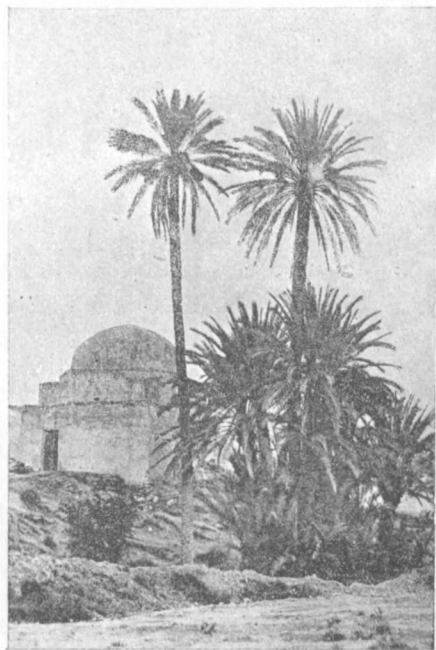
„*An der schönen, blauen Donau...*“

Вони доторкають нас, мов теплі, дивно знайомі й ніжні руки любої жєнщини.

Нам страх моторошно від цього незримого дотику — хочеться плакати. Але це не плач — ні! Це кохання.... Кохання ніжних, білих рук, котрі так пестливо кладуться на наші груди. Кохання легенької усмішки маленьких усточок — граціозної й непомітної для нікого — але котру відчувають усі.

Стаю Німцем на мить. Сентиментальним Німцем маленької наддунайської держави.

Іафа — ворота пустині.

V.

Пустиня й оази.

(Крізь врожайну країну Сагелю. — Сфакс. — Перша стріча з пустинею. — Гафса й її пальми. — Вродлива альжирська Жидівка й Ахмед син африканського степу. — Вода, овочі і сонце. — Виправа на ослах до сірчаного джерельця. — Fata morgana. — Вечір в оазі, 'гасничі жовті світла й 'весільний похід арабського жіноцтва. — Ненадійна нагода. — Ми в гостях у Арабів.)

Досвіта встаємо. Усе заготовлено? Так.

Холодом проймає нас перше тремтіння світла. Як дивно...

Заторохотіло авто і помчало півсонними вулицями. На перелюдненому дворці залізниці зустрічаємо привітну усмішку сонця. Зразу поринаємо у море різноманітних одягів, по котрому безупинно котиться хвиля дивних горляних згуків.

— До Сфаксу? так. — Поїдемо поспішним поїздом по всяким вимогам європейського комфорту.

Дзенькають шибки вагона, поважна стать арабського купця здригаєсь конвульсійно на плюшових подушках, — а там далеко понад темним хребтом гір здіймаєсь на небо золота тахля сонця, осліплює ясна. Ці жовті плями в низу, де пасуться спокійно верблюди, це стерня — перші цьогорічні жнива давно вже покінчені. На темному фоні оливних садів снігом білють маленькі марабу — святі могили.

Ми в країні Сагелю, вузькій, приморській пасмувці родючої землі. Жовтий степ міняєсь тут плянтаціями оливних дерев і збіжевими полями.

Суза. Всміхаєсь до нас білий приморський город, із

високими, стрункими мінаретами, колірною, різноманітною товпою і теплим сонцем. Потім серед непривітного, спального сонцем степу — Ель Джем — могутні руїни римського кольосою. Сумна пам'ятка різноманітного, буйного життя старинної римської, могутньої імперії, — серед безлюдної тепер пустелі.

Полудне. Переходимо в ідальний вагон і смачний сніданок різно поливаємо темно-червоним, терпким вином Тунісу.

Сфакс.

Поволі сходимо з вагона в осліплюючу ясність дня. Перший зустрічає нас тут гарячий воздух. Мовчки приймаємо палкість його цілунків і даремне шукаємо тіней довкруги нас. Це полудне.

Простора станція залізниці в мить пустіє. Перед нами загорошені пальми довгої вулиці, дві заповнені всяким колірним народом кофейні, самітні щогли вітрильних суден у гавани.

Вони здаються спати, ці счорнілі моряцькі судна, знеможені жаром південного сонця, знерухомлені маєстатичною тишею повітря. Край неба і моря зазначений тоненькою, незримою ниточкою на котру нанизав хтось рядок дрібненьких кораликів-намиста. Це верхів'я далеких пальм на островах Керкена.

Вертаємо в город. Вузькі вулички здаєсь іщебільше затісняються коли наближатися до центру, врешті переходять у безвихідний лабіринт базарної дільниці. Те саме що в Тунісі але в меншому масштабі. Але всі коліри змішані тут із білою й кремовою красками. І щось таємне повисло у воздуху серед жару дня. Це якась нервуюча свідомість червоного марева пустині, близького моря гарячих пісків, безмилосердного вітру, далеких людських голосів, котрим не буде ніколи відповіді.

А разом із цією свідомістю родиться вигідна, лінива думка про холод оази, — її воду, пальми, овочі і квіти.

А потім приходить відчуття більшої віддалі від європейської отчизни. Новий світ стає тут більше конкретний, —

тратить нереальний, казковий вигляд із днів першого захоплення. Стає дійсністю.

Що жде нас там на півдні серед пісків Сагари?

Повні ріжних, хвилюючих сподівань ждемо заходу сонця. Воно заходить нарешті й заманює в прогалину засвіта всю красу чудотворної ясности дня.

На станції ждуть нашого приходу три маленьких вагончики дочіплені до такого-же мініатюрного паровика. Користаємо з цілковитої майже відсутности подорожніх і розкладаємося на лавках доволі вигідно. Найважнійше з усього роздягнутись можливо найточніше, бо вся спека цілого дня мабуть гостює цього вечера у цій маленькій, непросторій хатці. А прийдеться їхати цілу ніч.

Ще одна коротка дебата над картою полудневої Тунісії. Потім потяг рушає. Кожда хвилина віддаляє нас від моря, — ми їдемо в глиб Африки. Свідомість цього не дає нам заснути.

— Ви спите? — Добрі мої товариші Німці...

— Ні не спимо, — ніхто не спить уже, бо всіх нас збудила велика рожева ясність. — Що це?

І в оден мент усі наші очі, широко-широко розкриті, розглядають далекий простір ясніючого світу поза вікнами вагона.

Це схід сонця ясніє так і... пустиня. Так пустиня.

Де оком глянь далекий простір цегляної краски. і довгий, крутий змій — наш шлях у безвість і — невмолиме трах-тарак нашого поїзда, котре тепер чуємо вперве і — сонце, котре встане... за мить, і більш нічого.

Замовкли тут уста життя буйного, життя зеленого, життя ріжноманітного, ріжнолицого.

— Пісок і простір — і мужня рука людини, котра сягає всюди — навіть тут — поза межі життя.

Думки наші, думки — вони родяться з почувань, і в почування змінюються!

Онтам вийшло з поза рожевої заслони сонце і ми схиляємо наші голови перед його творчим поглядом.

А серед жовтої і багрової пустині жде нас іще одно захоплення, ще одно дивування.

Воно з'являєсь перед нами нечаяно, виростаючи з безкраю мертвого простору до розмірів надприродного майже явища.

Це оаза — озеро зелених пальм серед жовтої пустині, острів життя серед моря смерті, чудо води і сонця повне ярих красок і пестоців холоду.

Гафса або *Карса* — ворота пустині.

Оаза? — ми уявляли собі щось о много менче, кільканоцять може кількасот високих пальм, багато сонця — мало тіни, таємне джерельце води...

Але ця перша оаза, котру бачимо в житті — велика. Налічують тут кількасот-тисяч дактилевих пальм а разом із тим тут і більша оселя людей: 10—15000 народу. Вони живуть усі із цих високих, маєстатично-поважних дерев, — тільки дехто з помежи них збирає шовк із дерев морвових або займаєсь килимарством.

Овочі пальми це солодка пожива людини й — верблюда, цього скромного й невибагливого та одночасно безмірно використовуваного невільника й приятеля людини. Пальмовий пень це дорогоцінний матеріял а всі хати тут покриті стріхою із широкого пальмового листя. І так смерть доброї, високопенної й плодючої пальми витискає сльози з очей мешканця оази, котрим ніхто не дивується.

Та разом із тим ціла оаза — цих кількасот тисяч родючих дерев — власність одного — двох людей — Каїдів — вельможів арабських. Значить усе населення тут — наймити.

Вічний суспільний обман знайшов свою санкцію й тут де суворий закон природи зневолює боротись о средства життя з напруженням усіх сил й усіх засобів.

Наш візок трясє безмилосерно везучи нас із стації залізниці — почерез тінисті, вузьенькі вулички оази. В дійсности

це якась допотопної конструкції тарадайка, котра торкоче й скрипить безугавно.

Крізь частинно побиті віконця нашого „екіпажу“ заглядає й говорить до нас світ казки, м'ягких, теплих тонів вічної музики життя.

Розкриваємо вікна. Делікатно лоскоче наше тіло легенький вітрець. Це година раннього холоду, коли вода в дже-релах чиста а тіло жваве й відпочате. Щось свіже й ароматичне йде від пробудженої оази. Серед майстерної живої ткані дрібних галузок дροжить проміння сонця, мов у такт перших звуків веселого танку тіней зеленої гущі. Це граєсь із сонцем оаза.

Над малими струмочками води й прозорими, тихими ставками, зібралися люде. Спеціальні шкурятані міхи наповняють холодною ще водою. Потім маленький, послушний осел забірає два з них на свій хребет і відносить у найхолодніший куток оази, де завішані на пальмі, гойдаються разом із подувом вітру й задержують воду зимною, і свіжою доволі довго.

„Hotel de France“ одинока „першорядна“ гостинниця в Гафсі, це мізерний партеровий домік примітивно вмебльований.

Вітає нас вродлива Жидівка родом із близької Альжирії. Чорне волосся, смугляве личко, глибокі темні очі, зразу записуються в нашій пам'яті.

— Ви втомилися певне? Чи так?

— Ось вам ваші кімнати, збанок води...

Її голос дивно м'який а очі повні ласкавости.

— Дякую вам, пані.

Опісля скромний сніданок. На столі жде вже нашого приходу таємнича пляшка закутана щільно у вохку, губчату шматку. Виявляєсь що це звичайна собі, але так важлива тут, — вода. З відповідними церемоніями й побожністю майже, мачаємо губи у цьому дорогоцінному напиткові.

Наш сніданок, стіл, ми, все повне докучливих мух-комарів, маленьких і великих але все однаково злобних, нестерпних.

Та разом із тим розглядають нас цікаві, теплі, ласкаві очі.

— Ви здалека? Хто ви?

Крізь розкриті вікна, двері вдираєсь у сумрачну кімнату жорстока ясність широчезної площі. Кілька верблюдів лежить серед піску там де сонце здаєсь пражить найсильніше. Їх навпів прижмурені очі дивляться спокійно перед себе. Нараз підбігає мале хлопчєня завбільшки одної з половиною стопи, з трудом вилазить на верблюдин хребет і маленькою тростинкою вдаряє звіря двічі у шию. Верблюд флегматично підводиться з землі. Але це не така звичайна й проста штука. Наперед сідає він навколішки, потім підводить задні ноги в гору, нарешті й передні випрямовує на весь свій зріст. Хлопчєня сидить тепер високо-високо на вершку одногорбого північно-африканського дромадера й гойдаєсь і покрижує, в міру цього як передні верблюдині ноги ступають уперед. Го - а - го - кай - ей. . .

А серед сповненої жаром сонця площі здіймаєсь високий будинок касарень чужонаціональної легії. Його маленькі віконця дивляться непривітно навкруг себе.

Ахмед? — Хто це?

Але він вже тут біля нас, кланяєсь ввічливо. Чорні очі, оливкової краски лице — щось лицарського й хитрого одночасно в одній особі.

— Він покаже вам оазу, її пальми, брескині, морви й абрікози. Оаза це чудо пустині.

Таке менчебільше говорять нам уста альжирської жидівки, але її очі переказують щось зівсім друге, щось соłodке й привабливе й — жартливе одночасно.

— Ну добре Ахмед, будеш нам провідником. . .

Ахмед кланяєсь у друге, повний вибагливої етикетальності. Він-же знає світ і людей — не то що другі тут. Боровся в колірних кольонах Франції в час великої світової війни. Має відзначення, покаже нам — коли ми цьому цікаві. Знає Париж і його жіноцтво. Ах так. . . — Він прижмурює ліве око й осміхаєсь легковажно. Їх легко купити можна — цих жінок Парижу. — Мовчить хвилинку а потім смієсь коротко дивлячись нам просто в лице. А гарна жидівка закриває тоді чудові очі довгими, темними віями.

А Ахмед розказує далі — він-же бачив багато, — чув і навчився ще більше.

Врешті повертаєсь лицем до сонця і радить іти в оазу. — Доки сонце ласкаве.

Ідемо всі, залишаючи нашій хазяйці кілька теплих слів на пращання.

Її очі відводять нас далеко в глиб оази а в ушах довго звучить музика її слів:

— Жду вас — вертайте скоро...

Провідників по оазі в нас багато. Хо, хо! Рій цілий малих, темнолицих хлопчиків з розумними очками. Вони й без приказу вилізуть на вершок кожної пальми, потрясуть кожде морельове дерево, визбірають найкращі квіти.

А тут в оазі всього багато, чого душа забажає. Морелі? Їх тут найбільше й так багато що ціни на них немає. Не везуть їх через море в Європу бо псуються скоро — і так поза межами оази побіжить, за шага, мале хлопча у цей вічно квітучий сад, — набірає й принесе скільки, можливо йому понести. Ціни на них нема, тільки за труд треба дрібницею оплатитися.

Так не дивниця, що й ми посідали в тіні розлогого, морельового дерева, з котрого паде на нас правдивий гряд невеликих, жовтих овочів, а ми їмо аж уха трясуться, але й не без цього, аж надто добре з хлопчячих літ знаного почування, нібито ми закарлися в чужий сад, із душею на рамени а губами повними сочистих, на прочуд смачних овочів, а озираємося що мить на близький тин, або шукаємо очима в гущавнику, здорового бука власника садовини. Але очі наших провідників такі спокійні щой ми заспокоюємося.

Добре нам тут. Високі пальми й низькі фігові й другі дерева засланяють нас від палкого сонішнього погляду, так що хутко скидаємо коркові каски з голів, як зівсім зайві. На право й ліво дзюрчать собі тихенько малі струмочки води вузькими рівчаками, дискретно проховзуючися крізь город яринний, який вкриває землю скрізь.

Кождий найменчий шматок землиці старанно оброблений людиною і використаний до краю.

А яка ріжноманітність ростинного життя! Ось назрівають рум'яні яблочка на деревинках не більших наших. А кілька кроків далі задержує нашу цікавість велике, розлоге дерево повне малих темно-вишневих овочів, зовсім подобаючих на наші ожини. Ожини на дереві розмірів великої груші — це вже незвичайне — правда? А які сочисті! Самі в устах розпливаються!

Але найбільша цінність оази захована для нас на кінець. Цей правдивий райський сад Аллаха має й своє окреме вино — лягмі — сок пальми.

До такої небуденної чеберячки сідаємо всі навкруг височезної пальми а малий хлопчак, мов малпочка зручно, лізе по дереві на самий його вершок. Ось досяг уже перших, широких пальмових листків, ось сховався серед листа на мить. Бо там на вершку зроблено велику, глибоку чару в дереві. Цей величезний келих сповняєсь день у день солодким „лягмі“. Совершаєсь свята тайна сполуки сонця з живим деревом. Це місце де зроблено келих називають араби — серцем пальми. Із маленьких, із пальмової шкіри зроблених, чарок п'ємо солодку рідоту. Тільки Ахмед не хоче пити її. З цієї пальми не брали лягмі вже декілька день, вино моглоб мати дещо алькоголю у собі — а тоді, звісна річ, Магомет не дозволяє пити... Він правда бував у світі й нераз вином замачав свої уста, але не хоче пити при них; — він показує на малих товаришів наших, які цікаво приглядаються до нас, якби питали — а чи смакує?

— Бачите це місце? — він показує нам серед кущів здорово витоптану схованку, — тут ховаються від людського ока ті, котрі люблять лягмі — замінене в вино. Діється це звичайно нічку й при участі одного тільки свідка — місяця. І він впевняє нас що лягмі може бути напунком сильнішим від усього вина світу й упитись ним можна незвичайно легко...

Підемо з тобою Ахмеде, в місячну ніч, пити лягмі-вино в темному гущаку оази, а ти розповіш нам отоді всю історію пустині, котру знаєш і цього безмежного степу гальфи і „ші“ (дрібної жовтої ростинки), — ти-же син його — степу, — правда?

І всіх казок, оповідань степу слухати будемо з твоїх

уст і ніхто не перешкодить нам у цьому: ані горяче сонце, ані сухий, непривітний воздух — і всі наші думки будуть належати до тебе. Добре?

Якби у відповідь на це веде нас Ахмед на край оази. Дерева ріднуть тут і нараз виростає перед нами, як із під землі, маленька хатинка.

На її порозі стоїть жінчина. Блакитної краски сукня огортає її тіло. Відслонене лице й руки красить безліч великих колісчат, різблених бляшок, камінчиків, преціозів різних. На шиї лапцюх коштовний, — але це не перли ані коралі — це таємні амулети, з котрих кожний повний магічної сили, дивної незбагненої барви й рисунку.

Лапцюх цей це може найбільша твоя цінність і краса, але чим він без тебе вродлива Бедуїнка? Якаж його вартість, коли не окружає він твоєї темної шиї, твоїх ніг і твоїх рук? Коли не виповняє його блиск твоїх очей, — очей степової газелі?

Це моя сестра — представляє нам Ахмед її. А цей дідусь батько мій — а там мати.

Двоє стареньких похилилось у темному куточку. Сиве волосся засланяє поморщену, знищену шкіру. Вони ледве рухаються і тільки з трудом доводять нам до відома що помітили нас.

Сідаємо разом із ними а сестра Ахмеда припрошує їсти. Нам дають „кужус“, спеціальну страву арабську. Є це ячмінна каша варена з баранячим м'ясом, поливана якимсь-то надзвичайно гострим сосом.

Це велика несподіванка Ахмеда і він повний гордості і вдоволення слухає наших похвал. А вродлива Бедуїнка мовчить і дивиться тільки, — вона не знає французької мови.

По правді, „лікантний“ сос палить не на жарти наші піднебіння і язика і ми не є певні чи куксус справді такий смачний як впевняє нас ввічливий Ахмед. А він з'їв уже давно свою величезну порцію і тепер розказує нам історію своєї родини.

Перше всього — Бедуїнки не засланяють собі лиця, — Ахмед згіржливо здвигає раменами, — це звичай міщанський, буржуазний. — Ми кочівники вважаємо це забобо-

ном. — Але зараз-же пізніше довідуємося від його що він вернувшись з війни, купив „Грунтець“ у Гафсі — в оазі.

— Заробляємо з сестрою як можемо. Вона займаєсь килимарством і робить дивани. Покажу вам опісля.

Коли вміє вчаровувати свою красу у них, тоді вони — велика цінність і блискучим, дорогоцінним золотом не заплатиш їх делікатних колірів і дискретних рисунків.

Та: думаємо ми, котрі не маємо золота, отже й незнаємо його чудотворної сили.

Сестра Ахмеда пращає нас голосним: Есселяма! — але що говорять її очі нам на пращання остається загадкою мені. Бо чи можна збагнути тайну пустинного джерельця, коли знечев'я дотулиться до наших уст цілунком роскоші?

— Вставайте Сяді! — осли ждуть уже перед домом.

Таким окликом будить нас Ахмед. Але ніхто з нас не спить — на жаль.

Після доволі смачного сніданку (прости Ахмеде — смачнішого за твій кукусус), ми рішилися проспати дещо. Ніхто з нас не думав про чорну зраду, йдучи темним коритарем і розхиляючи низенькі двері своїх окремих кімнат.

Правда — якийсь не дуже то запрохуючий запах зустрів мене на порозі невеликої кімнати. Але я був утомлений нічною дорогою крізь пустиню Серір і ще більше вражіннями дня і завважав тільки кілька мух танцюючих преспокійно довкола надпаленої свічки.

Бо й як було тут думати про зраду? Очі нашої жидівки відводили нас чейже аж у глиби темних коритарів а були повні ввічливости і многонадійних блисків.

І так, не зівсім чисте ліжко, приймало, з коротким, проймаючим зойком мое тіло й уже через мить я спав сном блаженного.

Але яке прикре пробудження! Помимо найбільшого дня страшні блощиці заатакували мое тіло у спосіб так жорстокий, який немає рівного в альбомі моїх споминів. Я зірвався з постелі пробуджений нестерним болем і з жахом побачив цілі дивізії боездатних войовників у поході проти моєї особи.

**Ще кілька самотніх, прихилених пальм веде тут розпучливу борбу з вітром і піском.
з хороброю свідомістю смертного бою... ст. 59.**

Треба було зрезигнувати зі сну і вдовольнитися сидженням на кріслі серед дійсно невиносимо горячої атмосфери, докучливих мух і невідрадних думок. У такому то менті оклик Ахмеда був справдішнім визволенням мені.

Через мить кожний із нас сидить уже на хребті малого осла, що складаєсь на картину доволі смішну для наших непривичних очей.

Ідемо врешті стежками оази а по дорозі зустрічає нас гамір сільської дітвори, рик ослів і верблюдів; і неприхильно-неутральні погляди дорослих синів пустині.

Майстерна кисть сонця розмальовує тисячу колірами зелений гущавник, а серед спокійного, сріблом мережаного, листя тремтить воздух беззмінно.

Наш провідник іде на самому переді а його величезний із пальмового листя плетений капелюх здаєсь накриває його з ослом — цілого.

— Ахмед — чи хутко виїдемо з оази?

Але якби у відповідь з'являєсь нараз перед нами пустиня. Ще кілька самітних, прибідних пальм веде тут розпучливу борбу з вітром і піском, з хороброю свідомістю смертного бою. Поза ними пустиня, — червоніє поморщена, на прах спалена земля, обмежена на далекій півночі смугою гір.

Мовчки віддаляємся від зеленої оази ідучи зразу на захід а опісля повертаємся лицем до півночі.

Наші осли ідуть жваво тільки безпереривно треба їх заохочувати до поспіху.

По двох годинах їзди, далеко серед порожнього степу, з'являєсь маленька хатинка. Біля неї джерело води, обмурований басейн, окульбачені коні й осли і люде — аматори сірчаних купелів.

Злізаємо з ослів і на борзі скинувши одежу, скачемо у воду. Сильно сіркою перепоена вода холодить і додає сил утомленим тілам.

Відсвіжені й обмиті сідаємо знова на наших ослів і розшукуємо шлях назад у оазу. Поволі знаходимо стежки Гафси серед безлічу других і повні бадьорих думок здаємось уповні на інстинкт наших звірят.

Сонце схилилось поволі до заходу. Із його рівного, золотого проміння сховзуєсь у степ вітер — післанець ночі.

Ми ще не встигли проїхати і пів милі коли знечев'я встає перед нами з пісків наша оаза. Далекі пальми здається ворущать своїми гордими головами, білий марабу розквітає серед зеленого оксамиту, свіжою красою делікатної лілеї. А вся виросла вона перед нами із срібного, рухливого озера — велика, таємна, приваблива.

— Що це? Як дивно! — Ми вже так близько а ледве почали їхати??

Але Ахмед перечить головою: Це не дійсність а марево — з'ява пустині. Її творить пісок і спека.

І дійсно ця дивна з'ява пустині розпливаєсь у воздуху, тоне в срібному озері з котрого вийшла, щезає, а правдива оаза з'являєсь щойно по двох годинах їзди.

Повні нових вражіннь проїздимо поволі темні вулички оази сповнені свіжим віддыхом ночі.

З відкритої веранди *Hotel de France* обсервуємо вечір в оазі. Він говорить до нас тисячу таємними голосами і манить тисячу дискретними пахощами. Але ми втомлені днем, не йдемо йому на зустріч.

Жадно сербаємо воду з цитриновим соком і слухаємо вечірнього оркестру природи. Що в силі рушити нас з місць?

З нутра гостинної кімнати лесь крізь розкриті двері веселий регіт. Це многоязике вояцтво чужинецької легії забавляється так гамірно.

А від засипаючої оази йде оп'яняючий аромат зрілих овочів, свіжого листя і теплих соків. Широка площа й малі вулички повні іще всякого народу. Шепти, накликування, далекі чудні якісь згуки.

Вже певне сотий раз підбігають до нас настирливі хлопчачи хочачи вічно чистити нам черевики. Разом зі сходом сонця бігли вже за нами аж далеко в глиб оази.

— Не треба, не треба! — кличемо їм тепер на зустріч, але безсильні втомою здаємось їм без бою. Зрештою вони не знають ані слова по французьки — даремний наш труд — а втікати нема сили. А вони забіраються до наших ніг зі

запалом гідним кращої справи. Коли справляться з одним черевиком стукають голосно щіткою об деревляний стільчик і галасують так довго доки не побачать другої ноги на йому.

— Ну, доволі вже цього малі чортенята, — годі вже, — ми не в силі навіть ноги піднести.

Нараз з'являєсь межи нами веселе лице Ахмеда. Він сідає, майже без запитання, біля нашого столика і пальцем показує нам якусь рухливу групу серед площі.

— Що це?

Поуз непроглядну гущу буйної ростинности, темний, могучий мур високого лісу пальм, просуваєсь похід рухливих смолоскипів. Мов біле марево теплої, південної ночі, хмарою йдуть жінки крізь мовчанку безлюдної площі. І спів якийсь, мельодія незвісна, чужа, нечувана — йде разом із ними на стрічу таємностям світа. Якби хтіла додати дивній, егзотичній картині ще більше колірів безіменности, тайности, нереального змісту.

Наші очі повні запитань, повертаються нараз на Ахмеда:

— Що це? Кажі — Ахмеде!

Ахмед здаєсь кохується нашим зацікавленням.

— Це арабське весілля так починається... — говорить він поволі, мовби цідив слова крізь зуби, — жіноцтво відводить молоду до купели. Відтак замкнуть її в хаті молодого в окремих кімнатах, на цілу ніч...

Співаюча група жінок щезає саме в бічній стежці оазі. Великі, рухливі сьєва роздирають темню гущаку червоним маревом світла. Там у стіп білого надмогиляника святого, закритий від людського ока широким листям бананів і пахучими кущами червоних квітів, — серед великої святої тиші, захований глибокий басейн хрустально-чистої води.

— Ви не можете лишати такої нагоди — (ми здивовані дивимось на його) — коли хочете я виклопотаясь для вас запрошення від молодого, — він мій особистий приятель, — рекомендує нам Ахмед.

Супроти такої пропозиції немає справді чого надумуватися. Наші ноги, правда, страшенно болячі від їзди верхи на ослах, а завтра досвіта жде нас дальша дорога в оазу. Тозер, але цікавість пізнати арабське життя блище, побачити весільний обряд, арабську хату, відкрити серпанок який

окриває тайну Сходу перемагає без дискусії всі можливі сумніви, — тим паче що мрія про відпочинок у ліжках на жаль нездійснима.

Виряжаємо отже нашого Ахмеда по конечне запрошення а самі ждемо повороту жінок із купели.

І дійсно, через пів години романтичний похід минає нас, відзначаючи собі шлях полум'яним світлом і дивним співом, котрий здаєсь часом плаче й заводить, або звучить ноткою побіди й ентузіязму — та все в монотонних, неритмічних фразах.

Через годину пізніше з'являєсь Ахмед разом із високим, святочно прибраним мущиною. Він вітає нас на європейській лад — поданням руки, але говорить щось незрозуміле по арабськи- Його виручає Ахмед:

— Це молодий, — каже він нам — він просить вас звеличати його хату своєю присутністю.

Запросини приймаємо з подякою а молодий відходить скоро, не забуваючи про вимоги доброго виховання й чемности.

Тепер ждемо нетерпляче назначеної години й не помічаємо навіть цікавих поглядів нашої хазяйки. Вона питає в нас пошепки щось, чого неможемо ніяк зрозуміти. Врешті чуємо її дрібний, короткий сміх.

— Ви томите їх Ахмеде вічним ходженням. Панам треба спочинку.

Але ми повні нових сил, ждемо тільки його приказів. Чи довго прийдеться нам ждати?

Аж в годині пів на одинацяту веде нас Ахмед вузькими вуличками до хати молодого. Над оазою встав тепер місяць у повній своїй красі й освічує нам дорогу. Що крок зустрічаємо сплячу людину. Це мешканці Гафси, котрим за горячо спати в хаті, переводять частину ночі під голим небом. О другій або третій ранку, коли воздух похолодніє, вернуть вони всі назад у хату, впевняє нас Ахмед.

Ще одна, дві вулички і вже чуємо літургічні співи весільного обряду.

На порозі хати приймає нас брат молодого. Високий, поважний, з розумним обличчям Араб. Він повнить функції господаря дому. Молодому вступ тут через цілу ніч забо-

ронений. Тільки по плоскатій криші дому може він ходити і звіттам обсервує відвідуючих його гостей. Бо й цілий обряд цієї ночі головним чином — відбирання побажань.

Врешті входимо в просторе арабське подвір'я. Ліворуч під стіною уставлений столик і п'ять крісел. Це для нас — Європейців. Решта публіки примушена сидіти на землі, тільки для деяких вибранців призначені місця на лавці.

Просто нас, у одному кутку подвір'я, відзначене місце для коранічних співаків виложене матами з гальфи. Тут ступити можна тільки босою ногою.

Занявши місця біля столика ми обсервуємо входячих співаків, які поволі й церемонно вносять у хату великий свічник, певне з мошеї й святі книги. Вони всі залишають свої капці перед матами і не перериваючи співу ставлять свічник і книги на низенький столичок посеред мат і самі сідають навкрузи його.

Їх спів це монотонне повторювання майже незмінної фрази музичної при одночаснім відчитуванню Корану.

В межичасі подвір'я виповняється майже по береги величними гістьми, а кожного окремого вітає господар із ввічливістю належною його суспільному становищу.

Тепер у великих фляжонах розносять східні пахощі. Кожному ллють запашну воду на голову й руки, так що в коротці воздух, перепоений запахом рожаного олійку, стає нудкий і задушливий.

Ані на мить не вгає одноманітний спів побожних співаків мошеї.

У маленьких чарочках дістають усі вже відому нам чорну мочу, дехто дістає блідонький, зеленкуватий чай. Дістають його також богомільні співаки й тоді на маленьку хвильку, втихає криклива молитва.

Помимо спізненої пори гості приходять безперервно; робиться тісно.

У сірому кутку під стіною зібралася молодь. Там курять тютюн і говорять голосно.

— Вони вільнодумці, не придержуються обовязуючих приписів, — поясняє Ахмед.

По короткій павзі починається спів зі здвоєною силою. Нараз з'являються посеред нас голосні удари там-таму. Не-

супокійні дзвіночки починають трівожно, свою півдику мову а сопілка вигукує щось незрозуміле й незмінно одноманітне.

Починає бути невиносимо душно. Дехто відходить уже. Тоді й ми пращаємо господаря.

Година 3-а ранку, вулички пусті і тихі. Надходить досвітній холод.

А Ахмед розказує нам про завтрішній обряд, обіцяє що будуть і жінки і танці. Але в нас немає часу залишитися довше — на жаль...

Думасу про Бога йдучи стежкою Гарахан, бо Бог мешкає в цій
оазі. ст. 70.

VI.

На півдні.

(Там де кічаться залізні шляхи. — Світла й тінь в оазі. — Верблюдами крізь пустиню. — Наш господар Si Mohamed Ali Sondani. — Автох до Нефти. — Ми проїжджасмо червоні гори Атласу).

Минаємо *Mellaoui* величезні копальні фосфатів, котрі як штучний навіз розходяться скрізь по Європі. Досить сказати що залізничні лінії Тунісії завдячують своє існування саме цим копальням. Вони є тепер головним джерелом доходу французької адміністрації.

Потяг наш ростинає на дві рівні частки червону картку пустині — гладку й безлюдну. Ми наближаємося до послідньої залізничної стації на півдні Тунісії. Поза нею вдержують комунікацію тільки каравани верблюдів і коней.

Tozeur це одна із чотирьох оаз названих спільною назвою: *Djérid*. Три иньші це: *Nefza*, *El-Oudiane*, *El-Hamma*. Вони лежать на краю безмежних пісків Сагари, завдяки своїм видатним джерелам солодкої води і надзвичайно високій пересічній, річній температурі воздуха, родять, високо цінений у торгівлі, рід ясних дактилів названих: дегля. Кожда з цих чотирьох оаз налічує кількясот-тисяч дактилевих пальм, отже й експорт овочів, у невеликих деревляних пачках, проводиться на велику скалю.

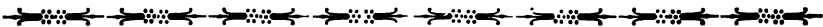
Тутже й починається величезне озеро соленої води, або: *Chott el Djérid*.

У час дощів, котрий тут на півдні треває тільки два

місяці в рік, солене „озеро“ наповняється частинно вохкістю і творить величезне багно доволі глибоке, — поважну небезпеку для подорожника. Потім воно висихає зівсім і покриваєсь на своїй поверхні кристалічними творами соли. Тоді-то навантажені всяким добром верблюди переходять преспокійно по поверхні соленого „озера“ без усякої небезпеки й навізують караванну комунікацію з далеким Келі, Матмата й Столовими горами.

О 10 год. ранку з'являєсь урешті розкішне марево зеленого пальмового ліса. Це оаза Тозер.

Потяг задержується серед голих пісків. Тільки невичкий будинок стаційний значить кінець залізничної лінії. Він гарно побудований у місцевому стилі з дрібними, переважно геометричними, орнаментами на фасаді. Звідси йдемо доброї пів години до оселі Тозер.

Цілий день минає нам у оазі. Вона розкрила перед нами всю красу свою й чарування.

Думаємо про Бога йдучи крізь стежку Гараман. Очі наші повні краси високих пальм. Вони стоять тут пишні й непорушні, простягаючи розкішну китицю свого листя в дарунок сонцю. А в низу ясніють спокійні ставки води. Які глибокі, які багаті ви! У ваших зеркалах розквітає другий світ, — і пальми і небо і сонце. І ми стаємо на мить нерішучі, котрий світ дійсний? Скажіть горді пальми — може це казка?

Думаємо про Бога йдучи стежкою Гараман, бо Бог мешкає в цій оазі.

Потім сповняємо наші змисли дивною ритмікою природи. Вона дає нам спокій і забуття; думаємо собі, що світ кінчиться на краю цієї оазиса а поза нею нема нічого більше; немає світа поза нею.

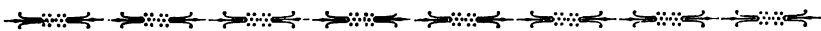
Таємна ритміка природи чому сповняєш наші жили свіжою кров'ю життя? Чи хочеш розкрити нам тайну вічного щастя? Даремний твій труд. Ми знаємо, все щастя це — ти, твій шепт...

А потім ідемо до джерел. Тут встає з глибин суворої землі творча сила оазиса. Тут твориться чудо життя.

Широко розіллялись прозорі зеркала ставків і низько-низенько похилились над водою молоді пальми без пнів, якби хтіли своє розкішне, яснозелене листя скупати й напоїти в її спокійній тахлі. А похилившись низенько взріли знечев'я, на дні рівненького, синявою неба мальованого плеса, красу свого стрункого, молодого листя й остали з того часу похилені над водою у німому захваті.

Або, стомившись ходою, йдемо спочити біля величезного святого дерева: *Zizyphus spina Christi*. Воно родить овочі, якби великі жовті черешні а своєю минувшиною сягає давньої давнини, котра нігде не записана й ніхто її не тямить.

Тут стоїть на сторожі оази білий марабу: *Sidi Ali bou Lifa*. Поза ним далекий простір піску і безлюддя. Великий, суворий контраст природи.

Розважно, з нічим незакаламученою повагою, ступають наші верблюди по піску Сагари.

Це наша велика виправа в пустиню!

Високо на їх хребтах здаємось купатися в червоному, сяєві. Пестряться красками пустині величезна *m'dalla* на наших головах.

Там де кінчиться море піску — заходить сонце. Воно розілляло свою кров скрізь по небі й змішало її з піском пустині. Морем розіллялась кров сонця по пустелі світа й заніміло, затихло від могутнього видовища все навколо. Затихло у чеканню великого чуда.

Онесмілені пристають на мент наші верблюди. На наших очах густішає воздух. Туманом знімаєсь дрібненький пісок із пустині і заносить перед лице сонця делікатну ткани. Із срібла і золота. Це вітер.

А сонце вбіраєсь у делікатну паутину ткани, мішає коліри, багрить срібло й золото, — стає рожеве.

Рожевіє світ скрізь навколо від величнього заходу сонця.

Що це?

Доторкнувся наших уст і рук невпійманий дух пустині. Він ледве дотулився нас і звірят і гоном погнав дальше. Але його горячий цілунок сповнив нас жахом.

Щось висушило нам у мить горла, — до болю майже.

Хто це?

Це блідий, неспійманий дух пустині жене за нами, це його перші віщуни говорять так зловістно.

Затулюють уха наші верблюди, трівожно розглядаються.

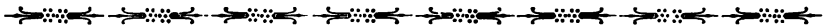
Туман піску, туман піску йде за нами!

І оп'ять з'являєсь перед нами велика святощ пустині — оаза. Ще хвиля, дві — вже вдихуємо аромат спілого життя в наші висхнуті горла. Пальмове листя лоскоче наші лиця й руки. Вітай оазо!

Потім широкоstopи верблюди проходять малу берку (берка ставок по арабськи): і з голосним плюскотом занурюють свої ноги в теплій воді аж вище колін. Пристаємо на мить — серед розкішної свіжости.

Вечірні тіни скрізь навколо задержують свій бадьорий танок й оточують нас зі всіх сторін, розбавлені й розцікавлені. І сходиться їх щораз більше довкруги малого ставку, аж врешті сміливіщі підходять і ближче, крізь воду, легенькою, беззвучною ходою. Вони придивляються до нас цікаво, якби не бачили ніколи, а потім запрошують піти у танок із ними, — низенько кланяючись.

Але нам спішитесь й ми підганяємо наших флегматичних верблюдів. Ніч іде, — велика, темна ніч.

Дріжить, блимає полумінь малого каганця серед подвір'я арабської гостинниці. Спочиваємо знеможені після довгої виправи в пустиню.

Si Mohamed Ali Soudani вгостив нас добре. Тепер сидить і розказує казки Сходу, — а потім мовчить довго ждучи наших приказів.

-- Виявіть ваші бажання, Сіяді. Я до ваших приказів...

Низько над нами на довгих, незримих ниточках, повисли ясні, дорогоцінні зірки. Там у куточку подвір'я продаєсь до неба, крізь сутемряву кольонади, якась дрібна ростинка незнаной назви.

А наш господар питає заєдно:

— Які ваші бажання? Виявіть бажання ваші.

Але ми не маємо бажань цієї ночі...

Ідіть спати Сі Могамед, дякуємо вам, коли захочемо чогось розбудимо вас зі сну.

Ми не маємо жадних бажань, чуєте?

Всі наші бажання сповнилися цієї ночі.

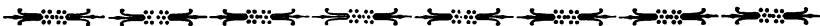
Як дивно — правда?

Їх було багато, без числа й без міри, — сміливих хотінь молодости.

І всіх їх, без виїмку, сповнила одна горяча ніч півдня.

Одна, самотня ніч без — сподівань...

Отже ідіть спати Сі Могамед — ледве чи збудить вас цієї ночі наш голос.

Останнє слово цивілізації й модернізму в пустині — це авто. Вже сьогодні, коротко по звісній виправі сміливих Французів крізь Сагару, коли їхнє авто не вспіло ще й заржавіти в музею Інвалідів у Парижі, де на вічно пам'ятку зістало зложене, існують постійні, скорі звязки комунікаційні помежи поодинокими точками Сагари. Тайна, якою окривалась найбільша пустиня світа, перестає існувати.

І в нас деяке почування гордості, коли досвіта сідаємо в солідне авто щоби проїхати крізь пустиню до оази „Неф-та“. Ми-же білі люде! А не кожного почину білої людини треба соромиться тут...

Зі швидкістю 70 км. у годину несе нас авто крізь пустиню. Сміємося з верблюдів, як поволі крок за кроком, повагом ступають попри нас, сміємось із людей як злякані втікають перед побідником пустині, сміємось із усіх.

Ліворуч від нас блідне-біліє „шот“, солоне озеро, воно здається хвилююче мов море, — в дійсности немає ні каплі води.

Пустиня розстелеє перед нами свій великий простір і без бою здається нам, здивована сміливістю людини.

А там на краю небозводу з'являються, з пісків уроджені, зелені верхів'я пальм. Це Нефта. Вони виростають перед нами скоро і розхиляють буйні келиці свого листя нам на зустріч.

Білють святі могили і високі мінарети, пестряться ба-

зарна вулиця малої оселі. Стаємо нарешті. Окружають нас білі бедуїнські постаті, цікаві очі, гомін незрозумілих слів.

Розбудилась із півсну мала пустинна оаза — Нефта — перла Джеріду. Вийшли зі своїх крамничок продавці овочів і білих шовків, широко розкрили очі погоничі верблюдів, повагом наближаються багаті купці, торговці гальфи, дактилів, провідники караван, могучі шеїкі.

Білі приїхали до Нефти. Приїхали автом...

Поволі проходять повз нас, у довгому поході, цибати верблюди, в'ючні степові коні, чути накликування погонців, розноситься в воздуху запах оливи і овочів, — формують каравану в Сагару.

Ідемо в оазу. —

Тут, серед романтичної, зеленої долини — грають музики. Якоюсь навпівдикой мільодії вітру, як граєсь із піском у пустині. Але не свято тут, не весілля!

Тут праця. Доброї пів сотні робітників поглиблює русло ріки. Її ясноколірна лента розділяє розкішний яроч на дві рівні часті. В густому чагарнику бавляться з сонцем маленькі мушки. Вони одні святкують тут.

Серед річки кипить праця. Піт краплями паде із лиць темношкірих робітників. Працюють завзято. Від злобних, лютих опирів боронять їх верблюдині черепа густо розвішані на деревах навколо. Вони безпечні тут. А там у тіни широкого листя, понад зеленою долиною, розсілись музики і грають. Без упину, без віддиху, весело, без пам'яті.

Це хитрий власник оази замовив їх. Він знає душу робітника.

Вона сповняєсь ритмом музики мов губка водою, правда? Дивіться добре! Вони танцюють...

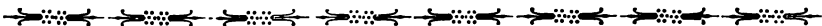
У такт крикливого там-таму підносять ноги і руки, мов у конвульсіях дикого танку тремтять їх тіла. Чуєте? Іде крізь воздух хвиля жива, жива хвиля людських вигуків. Музика? Ні!

Це їх спів... Це вони співають так...

По другій стороні вузького русла річки поять верблю-

дів. Цілою чередою підходять вони до лінивої води жадні її хлоду. Рик і запах звірячого поту сповняють тут воздух.

А все зливається в оден могучий хор життя повний дикого реалізму.

Протинаємо рядком тунелів хребет голих, зловіщих гір південного Атлясу. Наближаємося до стації Геншір-Суатір — живого пекла Тунісії.

Північ уже а в нашому вагоні горячо й душно, мов у лазні. Коби оден подих вітру, з оази. Коби... Це тільки мрії.

Відчитуємо на карті довгий рядок назв: Геншір-Суатір, Сбеїтля, Аін-Грасесія... це тільки важнійші. Як довго треба ще їхать...

А зловістні, високі гори навколо здаються придушувати нас своїм горячим тілом.

Чи не буде досвітнього холоду цієї ночі?

Боже й чортове в Кайруані.

(Стародавні звичаї святого городу. — Мошеї й мінаретн. — Кайруанські килики. — Тайна малого карабу і культ самознищення. — Я пращав Африку.)

Серед безмірних степів гальфи, серед безконечної пустелі, котра майже нічим не різниться від дальше на південь положеної пустині Серіп, побудовано перед тисячоліттями великий город. Дістав він назву: Кайруан, що значить по арабськи: караванний постій. І дійсно сніжнобілі, стрункі мінарети з далеку вказують дорогу караванам у день, а в ночі тисячами сяєв ясніючі, кличуть до себе богомільних прочан із усіх сторінь і земель Магомета.

Бо Кайруан це святий город Ісламу і чотирократна прощ: в мури його мошей рівняється, після приписів Корану, одній прощі до Мекки. Тимто й пояснюється що грубезні оборонні мури (знаменито до сьогодні збережені) облягають безпереривно каравани вірних. Повно тут усякого народу, особливо в час святочний або в великий піст Рамадану, а розбиті серед піску шатра Бедуїнів, верблюди, коні й дим полевих огнищ зливаються в одну цікаву картину якби вийняту з історії Середніх віків.

Початки Кайруану сягають часів коли великий профет ісламізму голосив іще свої божі науки. На початку сего століття оселився тут перший апостол Магомета в Африці Окба Бен Нафї і з того часу почалося й росло у силу велике місто, котре стало з часом релігійним центром Арабів у Африці.

Але не тільки релігійним центром був Кайруан у ті часи. В час династії Аглябітів у IX столітті став він і політичним центром арабської держави. Згодом відібрав йому політичну супрематію Туніс, корисніше положений над берегом моря, але почесне місце серед городів Ісламу задержав він до сьогодні.

Як уже сказано вище, цілий город оточений щільно високим на 10 м. грубим оборонним муром, котрого довжина сягає 5 км. Фундаменти під оці мури клав ще в 632-у році Сіді Окба а обороняли вони святий город від численних нападів кочівничих племен Берберів. Ще й сьогодні величезні залізні ворота міста зачиняють щоденне перед приходом ночі а відчиняють ранком, разом зі світанням. Таке діється в столітті залізниць, літаків і електрики.

Але всей інтерес європейця задержують на собі мошеї Кайруану. Нараховують їх тристашістьдесят і кілька а найкращі й найцікавіші з них доступні, за невеликою оплатою, очам цікавого подорожника. Цей привілей невірних недавньої доби. Мошеї святого городу зістали у 1881-му році спрофановані окупаційними військами Франції і в наслідок цього — розкрили ворота цікавим чужинцям.

Перша мошея в котрої мури входимо це: *Djama El Kebir* або *Djama Sidi Okba* коротко називана теж Великою мошею. Величезне подвір'я, яке могло-би легко помістити тисячі й десятки тисяч людей, ціле виложене білими мраморними плитами. Серед його кілька цистерн, -- навколо граціозна кольонада.

Крізь ворота майстерно різьблені в кедровому дереві, входимо в нутро святині. Вона ціла вистелена матами, їх відвертають перед нами в міру цього як ідемо вперед. Коло п'ятсот кольон підпирає стелю. Помежи ними нема ні одної роботи арабських майстрів, вони всі без винятку походження римського, частинно з недалекої Сузи але є й з прибережнього Картаго.

Ці римські кольони це безмірна цінність для археолога а й мистецьке око відкриє серед безконечної різноманітності капітелів не одно гарне й цікаве для себе.

По середині святині „міграб“ або місце для духовника відчитуючого Коран, біля його прекрасний „мінбар“ (про-

повідниця) цілий покритий делікатною різьбою у дереві. На ліво добре загразоване місце презначене для жінок. Урешті кілька великих розмірів свічників. Ось і вся краса великої мошеї. А в одному кутку маленькі двері. Це маленька келія де, після традиції, мешкав основник мошеї Сіді Окба.

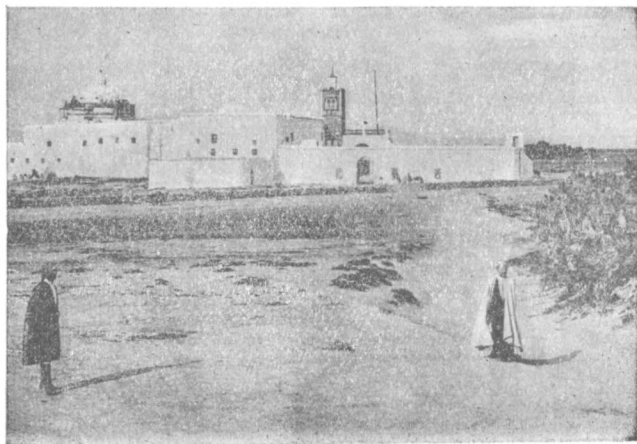
Виходимо з темного нутра мошеї й переходимо на другий бік величезного, осліплююче ясного подвір'я. Там понад довгу лінію кольонад виріс високий мінарет. Із його найвищої галерії оглядаємо панораму міста. Море маленьких білих домиків, ліс мінаретів — усе замкнене в тісний обруч сильного, оборонного муру, котрого нерівна спіралья попереживана місцями круглими куполями веж.

Поза цим внутрішнім муром опинилась безпомічно частина арабського міста й усе європейське, а далі поза ним жовтіє скрізь пустиня аж по край небозводу.

Самітно серед безлюддя, зовні міста, гордо на чатах пустині стоїть мошея *Sidi Sahab*. Сагаб значить по арабськи — товариш, бо товаришем Магомета був святий ентузіяст похований у мурах цієї святині. Ціле своє життя носив він на груди три волоски з бороди Магомета. Дятого й Єруспейці назвали мошею „*mosquée du Barbier*“ (мошея голяря).

Вона повстала вся не скорше століть XVII. до XIX. Деякі фаянси подвір'я відновлено щойно кілька літ тому назад та помимо цього цілість надзвичайно цікава й гарна з'єднує очі красою й різноманітністю веселих, многоколірних арабесок, мистецькими пропорціями поважних кольонад і таємних переходів. Немає тут, правда, кольосальних дименсій Великої мошеї, нема цілого ліса масивних кольон, але є переповнені сонцем і веселими красками фаянсів подвір'я, є стрункий, повний грації мінарет, є ціла вистелена найціннішими килимами келія святого, де у великому, камінному могильнику зложені його мощі на вічній спочинок.

А в мошеї *Amor Abdala* називаній: „*mosquée de Sabres*“ показують нам старе воєнне приладдя й великі святощі арабські, убрання й предмети першої потреби одного святого, котрий в оден час був лісничим.

Кайруан, Момен голари.

Кайруанські килими славляться на базарах сходу своєю красою й оригінальністю. Щоби їх побачити йдемо в арабське місто, там де торгова дільниця подібно як у Тунісі міститься в склеплених, довгих і вузьких переходах. Ці кайруанські *souks* може й менче рухливі ніж у Тунісі але повні дорогоцінностей сходу а разом із тим різнобарвні, цікаві, веселі. Вироби зі шкури і килими це головний промисл і джерело доходу Кайруану. Ввічливі купці розкладають перед нами свій товар і в коротці довгий сук цілий вистелений килимами всіх красок, розмірів і узорів.

Килими Кайруану не такі багаті в орнаментальні прикраси як перські. Мотив геометричний мішається тут з рясним у фантазійні форми пишно розміщені на переважно ясному фоні. Найважливі три роди килимів тутешньої роботи це: *klīm*, *zerbiā* і *margūn*. Їх виробом займається коло 400 родин у місті.

Оден такий варстат праці вдаєсь нам оглянути. Він захований у невеликій, навіпв темній хаті де дві жінки працюють безупинно цілий день. Нитка за ниткою просуваєсь із рук жвавих робітниць помежи довгі мотуз'яні струни поніпинані на великій дерев'яній рамі й килим помітно на очах наших росте, збільшається. Власник робітні високий, вродливий Араб, впевняє нас що промисл килимарський забезпечений і нічого йому боятися фабричної конкуренції а попит росте з кожним роком.

Слідком за нашим провідником ідемо вуличками старого міста. У срібному сяєві місяця відзначені виразно плоскати, малі домики на темно-фіолетному фоні тіней. А вони скрізь валяються по землі вуличками, мов широкі, темні плахти, накриваючи собою тайну заборонених почувань перед недискретною ясністю горячої африканської ночі.

Вже три на дванацятю. Поспішаємо.

Там у нутрі маленької святині жде нашого приходу арабський духовник. Пригадую його солодконудку усмішку коли рано просив нас не спізнатися. — Треба скоротити вірним хвилі нетерплячого вижидання. Вони теж люде...

Чи далеко ще?

Минаємо саме великі, тяжкі ворота якоїсь мошеї. Ви-соко понад нами здіймаєсь струнка стая мінарету простягаючи тріумфально, безкрайому небу ясніючих зір, святий знак Магомета.

А потім знова вузькі вулички повні темнофіолетних тіней і шелесту далеких, заляканих кроків.

Із розхилианих дверей малого марабу дзюрчить, полохливою струєю, у вуличку блідожовте, навпів зімліле світло.

— Чи там?

— Так.

Уходимо. Мініатурно мала святиня виповнена дивним, удушливим запахом. Тут сходяться що п'ятниці вірні секти Айсауа В найтемнішому кутку сидять вони рядком на землі; їх безвиразні, знищені нуждою обличчя здається зраджують релігійну задуманість. Вони без виймку босі а страшенно брудні лахмани не в змозі закрити сухих, костистих тіл.

Нам на зустріч виходить духовник. Мовчки вказує нам наші місця на лавці. Його лице заслонене тою самою маскою нудно-солодкої усмішки що раніше.

Тепер починається дивний обряд. Кількох мов із під землі вирослих, музикантів починає страшний, пекольний концерт. Він зразу заливає наш мозок хвилею шалених, розлчених згуків, мов море, коли заливає берег білою, шумкою піною своїх дужих хвиль.

Таємний знак духовника впав між вірних. Страшні лахманники повстають із своїх місць і поволі й розважно майже, ставлять перші кроки дивного танку божевільних. Чортівський регіт нових інструментів впливає міць у їхні жили. Надходить екстаз. Жахлива оргія починається.

В цей мент оден із них, серед конвульсій дикого танку, бере, видирає майже, з рук духовника гострий кинджал. Оден короткий крик тріумфу; і тонкий кинджал розколює щоку шаленій людини.

Тепер подібні акти релігійного фанатизму, страшного екстазу самопосягати і самознищення, повторяються оден по одному. Серед химерного світла жовтих, закопчених ліхтарень духи-опирі калічать своє тіло, ковтають скло й підри-зують собі горла — п'яні страшним темпом танку, боже-вільні святим захопленням, страшною оргією всіх жадоб

тіла, із вічного сну забуття визваних забаганок дикої людської душі.

Рсбиться щось жакхливе й неправдоподібне.

Крізь заґратовані стіни в темному кутку святині чути щось якбч скавучання собак, нічку, в час бурі. Це жінки, дають доказ свому безоглядному й безсумнівному захопленню.

Червоніє, темніє світло ліхтарень у моїх очах. Твориться хаос дивоглядних рухів, згуків, почувань. Піт краплями спливає по мойому чолі. Мені здається ось станеться щось страшне, нечуване, я почну кричати в голос, бігати, потім розведу страшний танок, визву всіх у бій, щоби впасти трупом із волі власних рук.

Втікати, втікати за всяку ціну — моє одиноке бажання. Втікати сейчас — не дивитися більше.

І в цьому менті найбільшого напруження нервів оден із учасників святого танку хапає гострий, довгий ніж і з страшним, божевільним реготом направляє його тонке вістря проти свого тіла. Ще мить а блискуча сталь проб'є його. Поза ґратами чути тепер короткий оклик, мов боеве гасло кидаючогося у смерть вoйовника.

Одним скорим рухом, мов блискавка, спокійна, сильна рука духсвника вириває блискучий ніж із рук фанатика. Потім обнімає його довго, мов батько дитину, заспокоює, пригортає.

Одночасно дає знак музиці. Все кінчиться. Чути скорі, голосні віддихи. Хтось зімлілий лежить на землі. Страшний, обридливий сморід виповняє воздух. Хтось тягнеться на руках до дверей, з трудом розхиляє їх. Чути здавлене ридання... Встаємо нарешті. Спокійний, незмінимий духовник пращає нас. Це повертає нам свідомість життя. — А ранені? — питається в його. — О не турбуйтеся прошу, це безкровні рани, не треба бандажів ані лікаря.

Тепер виходимо.

Свіжий, досвітній холод лоскоче нас роскішно. Білі, тихі домики закриває блідосиня, делікатна заслona із паутиня, шовку і срібла. Гладкий, мов із слоневої кости різаний, мінарет стоїть на сторожі ночі серед безмірних просторів неба. Все здаєсь ождає, мовчки й серед святої безмовної тиші, приходу Бога.

І я знова високо з чердаку корабельного пращаю приятелів моїх невідступних і... Африку, країну великого, червоного сонця. Через п'ять хвиль відпливаю до Марсилії, у Францію.

Пращайте!

Ще оден раз, послідний, обнімаю оком цю різноколірну товпу на березі, цих високих, смуглявих Арабів і Бедуїнів у величезних, жовтих капелюхах' і чорних негрів і білих жінок із чорним серпанком тайни на очах.

Пращайте всі!

Корабель відчалує від берега поволі й флегматично й повертається лицем до моря. З далека біліє в сонцю великий город:

Tunis la blanche — країна моїх мрій. Праворуч минаємо Сіді-бу-Саїд солодку мрію химерного морського берега.

У млі далечини розпливаєсь, гине африканський берег, мов привид горячої, буйної ночі, мов з піску і спеки роджена, пустинна: *Fata morgana*.

Зміст.

Ст.

- I. У НЕАПОЛІ (Весна, кохання, вино. — Везувій і острови. — Мені забаглось їхати до Африки. — Прощання з Равелльо. — На кораблі.) 5
- II PALERMO LA FELICE (Кольорові мозаїки. — Мраморні казки в тисяч і одної ночі. — Овочі і квіти. — Тайна каплички при via Vambinaj. — Весела via Maqueda і товста балцанка вина. — Страхіття підземель капуциньського монастиря. — Прогулька на Monte Pellegrino). 15
- III. НА ПОРОЗІ АФРИКИ (Серед моря. — Tunis la blanche. — Білі домики і кольорові люде. — Hôtel St. Georges, смачний сніданок і чорний негр. — Коліри і спека — Медіна — базарна лильниця Тунісу — Утома) . . . 28
- IV. ЩО РОЗКАЗАВ МЕНІ ТУНІС? (Запашна ніч Тунісу і непрохані гості. — Я знайшов собі товариство. — Площа Halfaouine, арабські кофейні і чудернацький орхестр. — Наш приятель Гассан, невдачна виправа по щастя — Руїни Картаго. — Sidi bon Said тиха оселя над берегом моря. — У львиній палаті. — Ми втікаємо в дільницю продажної любови і що з цього вийшло. — Мої земляки у Тунісі. — Шампанське вино і ніжні звуки музики Штравса). 80
- V. ПУСТИНЯ Й ОАЗИ (Кривь врожайну країну Сагелю. — Сфакс. — Перша стріча в пустиню. — Іавса й її пальми. — Вродлива альжирська Жидівка й Ахмед син африканського степу. — Вода, овочі і сонце. — Виправа до сірчаного джерельця. — Fata morgana — Вечір в оазі, таємничі жовті світла й весільний похід

- арабського жіноцтва. — Ненадійна нагода. — Ми в гостях у Арабів.) 49
- VI. НА ПІВДНИ (Там де кінчаться залізні шляхи. — Світла й тіни в оазі. — Верблюдами крізь пустиню. — Наш господар Si Mohamed Ali Soudani. — Автом до Нефти. — Ми проїзжаємо червоні гори Атлясу) 69
- VII БОЖЕ Й ЧОРТОВЕ В КАЙРУАНІ (Стародавні звичаї святого городу. — Мошеї і мінарети. — Кайруанські килими. — Тайна малого марабу і культ самознищення. — Я пращаю Африку.) 76

